

UNIVERSITÄTS-
BIBLIOTHEK
PADERBORN

**Q. SEPTIMII|| FLORENTIS|| TERTVLLIANI||
CARTHAGINIENSIS|| PRESBYTERI, OPERA|| QVÆ
HACTENVS REPERIRI|| POTVERVNT OMNIA:||**

Tertullianus, Quintus Septimius Florens

Antverpiae, 1584

De Idololatria.

[urn:nbn:de:hbz:466:1-73633](https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:hbz:466:1-73633)

A Q. SEPTIMII FLORENTIS

TERTULLIANI DE IDOLOLA-

TRIA LIBER.

PRINCIPALE¹ crimen generis humani, summus seculi reatus, tota causa iudicij, Idololatria. Nam etsi suam speciem tenet vnumquodque delictum, & si suo quoque nomine iudicio destinatur, in Idololatriæ tamen crimine expungitur. Omitte titulos, operas recognosce, Idololatre, idem homicida est. Queris quem occiderit? si quid ad elogij ambitionem facit, non extraneum nec inimicum, sed seipsum. Quibus insidiis? erroris sui. Quo telo? offensa Dei. Quot plagis?

quotquot Idololatrii. Qui negat Idololatrem perisse, is negabit Idololatrem homicidium fecisse. Proinde adulterium, & stuprum in eodem recognoscas: nam qui falsis deis seruit, sine dubio adulter est veritatis, quia omne falsum adulterium est. Sic & in stupro mergitur. Quis enim immundis spiritibus operatus, non conspurcatus & constupratus incedit? Atque adeo scripturæ sanctæ stupri vocabulo vtuntur in Idololatriæ exprobratione. Fraudis conditio & est opinor, si quis alienum rapiat, aut alij debitum denegat, & vtique erga hominem admissa fraus maximi criminis nomen est. At enim Idololatria Deo fraudem facit, honores illi suos denegans, & conferens aliis, vt fraudi etiam contumeliam coniungat. Quod si tam fraus quam stuprum atque adulteriū mortem? adferunt, iam in his aequè Idololatria de homicidij reatu non liberatur. Post talia crimina, tam exitiosa, tam deuoratoria salutis, cetera quoque ad aliquem modum, & seorsum proinde disposita, in Idololatria conditionem suam representant. In illa & concupiscentiæ seculi. Quæ enim Idololatriæ solennitas sine ambitione cultus & ornatus? In illa lasciuia & ebrietates, cum plurimum victus & ventris & libidinis causa frequentantur. In illa iniustitia. Quid enim iniustius ea, quæ iustitiæ patrem nescit? In illa etiam vanitas, quum tota eius ratio vana sit: in illa mendacium, quum tota substantia eius mendax sit. Ita fit, vt omnia in Idololatria, & in omnibus Idololatria deprehendantur. Sed & aliàs quum vniuersa delicta aduersus Dominum sapiant, nihil autem quod aduersus Dominum sapiat, non dæmoniis & immundis spiritibus deputetur, quibus Idola mancipantur: sine dubio Idololatriam admittit, quicumque delinquit: id enim facit quod ad Idolum⁴ mancipis pertinet. [Sed⁵ vniuersa nomina criminum discedant in operum suorum proprietates, remaneat Idololatria in eo quod ipsa est: sufficit sibi tam inimicum Deo nomen, tam locuples substantia criminis, quæ tot ramos porrigit, tot venas defundit, vt de hoc cum maximè materia suscepta sit, quot modis nobis præcauenda sit Idololatriæ latitudo. Quoniam multifariam seruos Dei nec tantum ignorata, sed etiam dissimulata subuertit. Plerique Idololatriam simpliciter existimant his solis modis interpretandam, Si quis aut incendat, aut immolet, aut polluceat, aut sacris aliquibus aut sacerdotiis obligetur: quemadmodum si quis existimet adulterium in osculis, & in amplexibus, & in ipsa carnis congressione cæsendum: aut homicidium in sola sanguinis profusione, & in animæ ereptione reputandum. At enim Dominus quàm extensus ista disponat certi sumus, cum adulterium etiam in concupiscentia designat, si oculum quis impegerit libidinosè, & animam commouerit impudicè: cum⁷ homicidium etiam in verbo maledicti vel conuicij iudicat, & in omni impetu iræ, & in negligentia charitatis in fratrem. Sicut Ioannes docet homicidam esse qui oderit fratrem. Alioquin in modico consisteret, & diaboli ingenium de malitia, & Dei Domini de disciplina, qua nos aduersus diaboli altitudines munit, si in his tantum delictis iudicaremur, quæ etiam nationes decreuerunt vindicanda. Quomodo abundabit iustitia nostra super Scribas & Phariseos, vt Dominus præscripsit, nisi abundantiam aduersariæ eius, id est iniustitiæ perspexerimus? Quod si caput iniustitiæ Idololatria est, prius est vti aduersus abundantiam Idololatriæ præmuniamur, dum illam non solum manifestis recognoscimus. [Idolum⁸ aliquandiu retrò non erat. Prius quàm huius monstri artifices ebullissent, sola? templa & vacuæ ædes erant, sicut in hodiernum quibusdam locis vetustatis vestigia permanent. Tamen Idolo-

CAP. I.

Ezech. 23.

CAP. II.

Matth. 5.

Ibidem.

1. Ioan. 3.

Matth. 5.

CAP. III.

TULLIANUS
annotati onibus
MELI
A. V.
16.

latria agebatur, non in isto nomine, sed in isto opere. Nam & hodie extra templum & sine Idolo agi potest. At ubi artifices statuarum & imaginum, & omnis generis simulacrorum, diabolus seculo intulit, rude illud negotium humana calamitatis, & nomen de Idolis consequutum est, & profectum. Exinde iam caput facta est Idololatriæ ars omnis quæ Idolum quoquomodo edit. Neque enim interest, ¹⁰ an plastes effingat, an cælator exsculpat, an Phrygio detexat: quia nec de materia refert, an gypso, an coloribus, an lapide, an ære, an argento, an filo formetur Idolum. Quando enim & sine Idolo Idololatria fiat: vtrique cum adest Idolum, nihil interest quale sit, qua de materia, qua de effigie, ne qui putet id solum Idolum habendum, quod humana effigie sit consecratum. Ad hoc necessaria est vocabuli interpretatio. ¹¹ Græcè formam sonat, ab eo per diminutionem ἰδωλον deductum, æquæ apud nos formulam fecit. Igitur omnis forma vel formula Idolum se dici expolitur. Inde Idololatria omnis circa omne Idolum famulatus & seruitus. Inde & omnis Idololatriæ artifex, eiusdem & vnus est criminis: nisi parum Idololatriam populus admittit, quia ¹² similitudinem vituli, & non hominis sibi consecrauit. [¹³ Idolum tam fieri quam coli Deus prohibet. Quanto præcedit ut fiat quod coli possit, tanto prius est ne fiat si coli non liceat. Propter hanc causam, ad eradicandam scilicet materiam Idololatriæ, lex diuina proclamatur: Ne ¹⁴ feceritis Idolum. Et coniungens, Neque similitudinem eorum quæ in cælo sunt, & quæ in terra, & quæ in mari. Toto mundo eiusmodi artibus interdixit seruis Dei. ¹⁵ Antecesserat enim hoc prædicens Enoch omnia elementa, omnem mundi sensum, quæ cælo, quæ mari, quæ terra continentur, in Idololatriam versuros demones, & spiritus desertorum angelorum, ut pro Deo aduersus Dominum consecrarentur. Omnia igitur colit humanus error, præter ipsum omnium conditorem. Eorum imagines Idola, ¹⁶ imaginum consecratio Idololatria. Quicquid Idololatra committit, in artificem quemcumque & cuiuscunque Idoli deputetur necesse est. Denique idem Enoch simul & cultores Idoli & fabricatores in cõinatione prædamnat. Et rursus: Iuro vobis peccatores, quod in die sanguinis perditionis poenitentia parata est. Qui seruitis lapidibus, & qui imagines facitis aureas, & argenteas, & ligneas, & lapideas, & fictiles, & seruitis phantasmatis, & demoniis, & spiritibus infamibus, & omnibus erroribus non secundum scientiam, nullum ab inuenietis auxilium. Esaias verò: Testes, ait, vos estis, si est Deus absque me. Et non errant tunc qui fingunt & exsculpunt, omnes vani qui faciunt libita sibi, quæ illis non produrunt. Et deinceps tota illa pronuntiatio, qua in artifices, qua in cultores detestatur, cuius clausula est, ¹⁷ Cognoscite quod cinis sit cor illorum, & errant, & nemo animam suam liberare possit. Vbi æquæ Dauid, Et ¹⁸ tales fiant, inquit, qui faciunt ea. Et quid ego modice memoriæ homo vltra quid suggeram, quid recolam de scripturis, quasi aut non sufficit vox spiritus sancti, aut vltra deliberandum sit, an maledixerit atque damnauerit Dominus ipsos prius artifices eorum, quorum cultores maledicit & damnat? [¹⁹ Planè impensius respondendum ad excusationes huiusmodi artificum, quos nunquam in domum Dei admitti oportet, si quis eam disciplinam norit. Iam illa obiici solita vox: Non habeo aliud quam viam: districtius reperi potest, Viuere ergo habes. Quid tibi cum Deo est? si tuis legibus.]

CAP. VII.
1. Cor. 7. Tum quod & de scripturis audent argumentari: dixisse Apostolum, ut ²⁰ quisque fuerit inuentus, ita & perseveret: possumus igitur omnes in peccatis perseverare ex ista interpretatione. Nec enim quisquam nostrum non peccator inuentus est, cum Christus non aliam causam descenderit, quam peccatorum liberandorum. Item: eundem præcepisse dicuntur **1. Cor. 4.** **1. Thess. 4.** secundum suum exemplum, ut manibus vnusquisque operetur ad victum. Si hoc præceptum ab omnibus manibus defendatur, credo & ²¹ fures balnearios manibus suis viuere, & ipsos latrones manibus agere quo viuant. Item falsarios vtrique non pedibus, sed manibus operari malas litteras. Histrones verò non manibus solis, sed totis membris victum elaborare. Pateat igitur Ecclesia omnibus, qui manibus, & suo opere tolerantur, si nulla exceptio est artium quas Dei disciplina non recipit. Sed ait quidam aduersus similitudinem interdictæ propositionem, ²² Cur ergo Moses in creta simulacrum serpentis ex ære fecit? Scorsum figuræ quæ dispositioni alicui areanæ præstruebantur, non ad erogationem legis, sed ad exemplarium causæ suæ. Alioquin si hæc ut aduersarij legis interpretemur, quomodo destruantur ut mutabilem, dum alibi vetat, alibi mandat? Si quis autem dissimulatum lam effigiem ærei serpentis suspensi in modum, ²³ figuram designasse Dominice crucis serpentibus, id est ab angelis diaboli liberatione nos, dum per semetipsam diabolus, id est

A serpentem interfectum suspendit, siue quæ alia figuræ istius expositio dignioribus reuelata est, dummodò Apostolus affirmet omnia tunc figuratè populo accidisse: bene quod idem Deus qui lege vetuit similitudinem fieri, extraordinario præcepto serpentis similitudinè interdixit. Si eundem Deum obseruas, habes legem eius, Ne feceris similitudinem. Si & præceptum factæ postea similitudinis respicis, & tu imitare Moysen, Ne facias aduersus legem simulacrum aliquod, nisi & tibi Deus iusserit. [24 Si nulla lex Dei prohibuisset Idola fieri à nobis, nulla vox spiritus sancti fabricatoribus Idolorum non minus quàm cultoribus comminaretur: de ipso sacramento nostro interpretaremur nobis aduersas esse fidei eiusmodi artes. Quomodo enim renunciauimus diabolo & angelis eius, si eos facimus? Quod repudium diximus his, non dico cum quibus, sed de quibus viuimus: Quam discordiam suscepiimus in eos, quibus 25 exhibitionis nostræ gratia obligati sumus: Potes lingua negasse, quod manu coniferis? Verbo destruere, quod facto struis? Vnum Deum prædicare, qui tantos efficit: Verum Deum prædicare, qui falsos facis? Facio (ait quidam) sed non colo, quasi ob aliam causam colere non audeat, nisi ob quam & facere non debeat, scilicet ob Dei offensam utrobique. Imò tu colis, qui facis ut coli possint. Colis autem non spiritu 26 vilissimi nidoris alicius, sed tuo proprio: nec anima pecudis impensa, sed anima tua. Illis ingenium tuum immolas, illis sudorem tuum libas, illis prudentiam tuam accendis. Plus es illis quàm sacerdos, cum per te habeant sacerdotem. Diligentia tua numen illorum est. Negas te quod facis colere? Sed illi non negant, quibus hanc saginatioem & 27 auratiorem & maiorem hostiam cædis, salutem tuam. [28 Tota die ad hanc partem zelus fidei perorabit ingemens Christianum ab 29 Idolis in Ecclesiam venire, de aduersaria officina in domum Dei venire, 30 attollere ad Deum patrem manus Idolorum, his manibus adorare quæ foris aduersus Deum adorantur, eas 31 manus admouere corpori Domini, quæ dæmoniis corpora conferunt. Nec hoc sufficit. Parum sit, si ab 32 aliis manibus accipiant quod contaminant, sed etiam ipsæ tradunt aliis quod contaminauerunt. 33 Adleguntur in ordinem Ecclesiasticum artifices Idolorum. Prò scelus! Semel Iudæi Christo manus intulerunt, isti 34 quotidie corpus eius laceffunt. O manus præcidendæ! Viderint iam an per similitudinem dictum sit, Si te manus tua scandalizat, amputa eam. Quæ magis amputandæ, quàm in quibus Domini corpus scandalizatur? [35 Sunt & aliæ complurium artium species, quæ eiff non contingunt Idolorum fabricationem, tamen ea sine quibus Idola nil possunt, eodem crimine expediunt. Nec enim differt, an extruas vel exornes, si templum, si aram, si ædiculam eius instruxeris, si bracteam expresseris, aut insignia, aut etiam domum fabricaueris. Maior est eiusmodi opera, quæ non effigiem confert, sed auctoritatem. Si ita necessitas exhibitionis extenditur, habent & alias species, quæ sine exorbitatione disciplinæ, id est, sine Idoli consecratura opem victus præsent. Scit 36 albarius tector & tecta sarcire, & tectoria inducere, & 37 cisternam liare, & 38 cymatia distendere, & multa alia ornamenta præter simulacra parietibus incrustare. Scit & pictor & marmorarius, & ærarius, & quicumque cælator, latitudines suas utiq; multo faciliores. 39 Nam qui signum describit, quanto faciliùs abacum linit: 40 Qui de tiliâ Martem exsculpsit, quãtociùs armarium compingit? Nulla ars non alterius artis, aut mater, aut propinqua est. Nihil alterius vacat. Tot sunt artium venæ, quot hominum cõcupiscentiæ. Sed de 41 mercibus & manuspretiis interest. Proinde interest & de labore. Minor merces frequentiore actu repensatur. Quot parietes signa desiderant? Quot templa & ædes Idolis edificantur? Domus verò & prætoria & balnea & insule quantæ? 42 Soccus & baxa quotidie deaurantur, Mercurius & Serapis non quotidie. Sufficiant ad questum artificiorum, frequentiores omni superstitione luxuria & ambitio. 43 Lances & scyphos faciliùs ambitio, quàm superstitio desiderabit. Coronas quoq; magis luxuria, quàm solemnitas erogat. Cum igitur ad hæc artificiorum genera cohortemur, quæ Idolum quidem, & quæ Idolo competunt, non attingant, sint autem & hominibus communia sepe quæ & Idolis, hoc quoque cauere debemus, ne quid scientibus nobis ab aliquibus de manibus nostris in rem Idolorum postuletur. Quòd si concesserimus, & non remediis tam vilitatis egerimus, non putonos à contagio Idololatriæ vacare, quorum manus non ignorantium in officio vel in honore & vfu dæmoniorum deprehenduntur. [44 Animaduertimus inter Artes etiam professiones quasdam obnoxias Idololatriæ. 45 De Astrologis ne loquendum quidem est. Sed quoniam quidam istis diebus prouocauit defendens sibi perseverentiam professionis istius, paucis vtat. Non allego quòd Idola honoret, 46 quorum nomina cælo inscriptis,

1. Cor. 10.

Exod. 20.

CAP. VI.

CAP. VII.

CAP. VIII.

CAP. IX.

TULLIANUS
Annotationibus
MELE
A. V.
16.

quibus omnem Dei potestatem addixit: quòd propterea homines non putant Deum requirendum, præsumentes stellarum nos ⁴⁷ immutabili arbitrio agi. Vnum propono, Angelos esse illos desertores Dei, ⁴⁸ amatores fœminarum, ⁴⁹ proditores etiam huius curiositatis, propterea quoque damnatos à Deo. O diuina sententia vsque ad terram pertinax, cui etiam ignorantes testimonium reddunt. ⁵⁰ Expelluntur Mathematici sicut angeli eorum. ⁵¹ Vrbs & Italia interdicitur Mathematicis, sicut cœlum & angelis eorum. Eadem pena est exilij discipulis & magistris. ⁵² Sed Magi & Astrologi ab Oriente venerunt. Scimus Magiæ & Astrologiæ inter se societatem. Primi igitur stellarum interpretes natum Christum annunciauerunt, primi munerauerunt. Hoc nomine Christum (opinor) sibi obligatum annunciauerunt, primi munerauerunt. Magorum religio uerunt. Quid tum? Ideo nunc & Mathematicis patrocinauit illorum Magorum religio. ⁵³ De Christo scilicet est mathesis hodie, stellas Christi, non Saturni & Martis & cuiuslibet ex eodem ordine mortuorum obseruat & prædicat. At ⁵⁴ enim scientia ista vsque ad Euangelium fuit concessa, ut Christo edito nemo exinde natiuitatem alicuius de cœlo interpretetur. Nam & thus illud & myrrham & aurum idem infanti tunc Domino obtulerunt, quasi clausulam sacificationis & gloria secularis, quam Christus erat adempturus. Quod iisdem Magis somnium sine dubio ex Dei voluntate suggestit, ut irent in sua, sed alia non qua uenerant via, id est ne pristina secta sua incederent: ne illos Herodes persecueretur, qui nec persecutus est etiam ignorans alia via digressos, quoniam & qua uenerant ignorabat. A deo uiam rectam & disciplinam intelligere debemus. Itaque magis præceptum, exinde aliter incederent. Sic ⁵⁵ & aliam illam speciem Magiæ qua miraculis operatur, etiam aduersus Moysen æmulata, patientia Dei traxit ad Euangelium vsque. Nam exinde & Simon Magus iam fidelis, quoniam aliquid adhuc de ⁵⁶ circulatoria secta cogitaret, ut scilicet inter miracula professionis suæ etiam spiritum sanctum per manuum impositionem enundinaret, maledictus ab Apostolis de fide eiectus est: & alter Magus qui cum Sergio Paulo, quoniam iisdem aduersabatur Apostolis, luminum amissione multatus est. Hoc & Astrologi retulissent credo, si quis in Apostolos incidisset. Attamen cum Magia panis, cuius est species Astrologia, utique & species in genere damnatur. Post Euangelium magis quam inuenias ⁵⁷ aut sophistas, aut Chaldæos, aut incantatores, aut coniectores, aut Magos, nisi planè punitos. Vbi sapiens, ubi ⁵⁸ litterator, ubi conquisitor huius æui? Nominis fatuauit Deus sapientiam huius seculi? Nihil scis Mathematicæ, si nesciebas te futurum Christianum. Sin sciebas, hoc quoque scire debueras nihil tibi futurum cum ista professione. Ne ipsa te de periculo suo instrueret, quæ aliorum ⁵⁹ climacterica præcauit. Non est tibi periculum neque fors in ista ratione. Non potest regna cœlorum sperare, ⁶⁰ cuius digitus aut radius abutitur cœlo. ⁶¹ Quærendum autem est etiam de ludimagistris, sed & ceteris professoribus litterarum. Imò non dubitandum affines illos de ludimagistris, nomina, genealogias, fabulas, omnium quibus necesse est Deos Nationum prædicare, nomina, genealogias, fabulas, omnia ta honorifica quæque eorum enunciare, tum solennia festaque eorumdem obseruare, ut quibus uetigalia sua suppetant. Quis ludimagister, si ⁶² non tabularia Idolorum, quinque tertia tamen frequentabit: Ipsam ⁶³ primam noui discipuli stipem Mineruæ & honori & tibi consecrat, ut etsi non prophanatus alicui Idolo, uerbotenens delolothyto esse dicitur, pro Idololatra uideatur. quid minus est inquinamenti eo quod præstat questus & nominibus & honoribus Idolo nuncupatus? ⁶⁴ tam Minerualia Mineruæ, quam ⁶⁵ Saturnalia Saturni, quæ etiam seruiculis sub tempore Saturnalium celebrari necesse est. Etiam strenæ captandæ, & ⁶⁶ septimontium, & brumæ, & caræ cognitionis honoraria exigenda omnia, flore scholæ coronandæ. ⁶⁷ Flaminicæ & ⁶⁸ ædiles sacrificant Cereri, ⁶⁹ scholæ honoratur feris. Idem sit Idoli natali, omnis diaboli pompa frequentatur. Quis hæc cogitare Christiano existimabit, nisi qui putabit conuenire etiam non magistro. Scimus de quocumque ci posse, si docere litteras Dei seruis non licet, etiam nec discere licebit. Et quomodo quæ institueretur ad prudentiam interim humanam, vel ad quemcunque sensum vel actum eum instrumentum sit ad omnem uitam litteraturæ? Quomodo repudiamus secularia studia, sine quibus diuina non possunt. Videamus igitur necessitatem litteratorum eruditionem respiciamus ex parte eam admitti non posse, ex parte uitari, fideles magis discere quam docere litteras capit. Diuersa est enim ratio discendi & docendi. Si fidelis litteras docere uoluerit, Idolorum prædicatione, sine dubio dum docet, commēdat: dum tradit, affirmat. ⁷⁰ cum lex prohibet, commemorat, testimonium dicit. ⁷¹ Deos ipsos hoc nomine obfignat, ⁷² cum lex prohibet beat (ut diximus) deos pronunciari, & ⁷³ nomē hoc in vano collocari. Hinc prima diaboli

Exod. 23.

Exod. 20.

A fides edificatur ab initiis eruditionis. Quare an Idololatriam committat, ⁷² qui de Idolis catechizat. At cum fidelis hæc dicit, si iam sapit qui fit, neq; recipit, neque admittit, multo magis si nondum sapit. Aut ubi coeperit sapere, prius sapiat oportet quod prius didicit, id est de Deo & fide. Proinde illa respuet nec recipiet. Et erit tam tutus quam qui sciens venenum ab ignaro accipit, nec bibit. Huic necessitas ad excusationem deputatur, quia aliter discere non potest. Tanti autem facilius est litteras non docere quam non discere, quanto & reliqua scholarum de ⁷³ publicis propriis solennitatibus inquinameta facilius discipulus fidelis non adibit, quam magister non frequentabit. [⁷⁴ Degenerabimus, si cetera delictorum recogitemus, in primis cupiditate radicem omnium malorum, ⁷⁵ qua quidam irretiti, circa fidem naufragii sunt passi: quamvis & Idololatria ab eodẽ Apostolo dicta sit cupiditas, tũ mendacii cupiditatis ministerium. Taceo de periurio, quando ne iurare quid liceat. Negotiatio seruo Dei apta est: Ceterũ si cupiditas abscedat, quæ est causa adquirendi: cessante causa adquirendi, non erit necessitas negotiandi. ⁷⁶ Sit nunc aliqua iustitia quaestus secunda de cupiditatis & mendacii obseruatione, in crimẽ offendere Idololatriæ eã opinor, quæ ad ipsam Idolorum animam & spiritũ pertinet, quæ omne demonium saginat: an non illa principalis Idololatria viderint si eadem merces, ⁷⁷ thura dico & cetera peregrinitatis sacrificium Idolorum. Etiam hominibus ad pigmenta medicinalia, ⁷⁸ nobis quoque insuper ad solatia sepultura: vlti sunt. Certè cum pompæ, cum sacerdotia, cum sacrificia Idolorum de periculis, de damnis, de incommodis, de cogitationibus, de discursibus negotiationibusve instruuntur, quid aliud quam procurator Idolorum demonstraris? Nemo contendat posse hoc modo omnibus negotiationibus controuersiam fieri. Grauiora delicta quæque pro magnitudine periculi diligentiam extendunt obseruationis, vt non ab his tantum abscedamus, sed & ab iis per quæ fiunt. Licet enim ab aliis fiat, non interest si per me. In nullo necessarius esse debeo alij, cum facit quod mihi non licet. Ex hoc quod vector facere, intelligere debeo curandum mihi esse ne fiat per me. Denique in alia causa non leuioris reatus præiudicium istud obseruo. Nam quod mihi de stupro interdictum sit, aliis ad eam rem nihil aut operæ aut conscientia: exhibeo. Nam quod ipsam carnem meam à lupanaribus segregauit, agnosco me neque lenocinium, neq; id genus lucrum alterius causa exercere posse. Sic & homicidij interdictio ostendit mihi ⁷⁹ lanistam quoque ab ⁸⁰ Ecclesia arceri: nec per se non faciet quod faciendum aliis subministrat. Ecce magis proximum præiudicium. Si publicarum victimarum redemptor ad fidem accedat, permittes ei in eo negotio permanere? Aut si iam fidelis id agere susceperit, retinendũ in Ecclesia putabis? Nõ opinor, nisi si quis & de thurario dissimulabit, scilicet ad alios peruenit procuratio sanguinis, ad alios odorem. Si antequam Idola in seculo essent, his mercibus adhuc informis Idololatria transigebatur, si & nunc fere sine Idolo opus Idololatriæ incendiis odorum perpetratur, ecquid maioris operæ & erga dæmonia thurarius: nam facilius sine Idololatria quam sine thurarij merce. Ipsius fidei conscientiam perrogemus, quo ore Christianus thurarius si per templa transibit, quo ore fumantes aras despuet, & ⁸¹ exuffilabit quibus ipse prospexit? Qua constantia exorcizabit alumnos suos, quibus domum suam cellariam præstat? Ille quidem si excluderit dæmonium, non sibi placeat de fide. Neque enim inimicum exclusit. Facile debuit de eo impetrare quem quotidie pascit. Nulla igitur ars, nulla professio, nulla negotiatio, quæ quid aut instruendis aut formandis Idolis administrat, carere poterit titulo Idololatriæ: nisi si aliud omninõ interpretemur, Idololatriam, quam famulatum Idolorum colendorum. [⁸² Malè nobis de necessitatibus humana: exhibitionis supplaudimus, si ⁸³ post fidem obignatam dicimus, Non habeo quo viuam. Iam hic enim plenius illi abruptæ propositioni respondebo, Serò dicitur. Antè enim fuit de liberandum ex similitudine prouidentissimi ⁸⁴ ædificis illius, qui prius sumptus operis cum viribus suis supputat, ne ubi coeperit defunctus postea erubescat. Sed & nunc habes dicta Domini exempla adimentia tibi omnem causationem. Quid enim dicis? Egebo. *Matth. 5.* Sed felices egenos Dominus appellat. Victum non habeo: Sed ⁸⁵ nolite, inquit, cogitare de victu. Et vestitus habemus exemplum lilia. Substantia mihi opus erat: Atquin omnia vendenda sunt, & egentibus diuidentia. Sed filiis & posteritati prouidendum. *Matth. 6.* Nemo aratro manum imponens & retrò spectans aptus est. ⁸⁶ Opera & conditionalis eram. Nemo duobus dominis seruire potest. Si vis Domini discipulus esse, crucem tuam tollas, & Dominum sequaris necesse est, id est, angustias & cruciatus tuos, ⁸⁷ vel corpus solum, quod in domum Christi est. Parentes, coniuges, liberi propter Deum relin-

Bb

CAP. XI.

CAP. XII.

*Matth. 5.**Matth. 6.**Ibidem.**Matth. 9.**Luc. 9.**Matth. 6.**Ibidem 16.**Matth. 10.*

TULLIANUS
Annotationibus
MELE,
A. V.
16.

quendi erunt. De artibus & negotiationibus, & de professionibus etiam liberorum & patrum causa dubitas. Iam tunc demonstratum est nobis & pignera, & artificia, & negotia propter Dominum derelinquenda, cum Iacobus & Ioanes vocati a Domino & patrem nauemque derelinquunt. Cum Mattheus de teloneo fuscitur. Cum etiam sepelire patrem tardum fuit fidei. Nemo eorum quos Dominus allegit, Non habeo dixit quo viuam.

Matth. 4. Fides famem non timet. Scit etiam famem non minus sibi contemnendam propter Deum. Matth. 9. Rom. 8. Luc. 18. quàm omne mortis genus. Didicit non respicere vitam, quanto magis victum? Quotusquisque hæc adimpleuit? Sed ⁸⁸ que penes homines difficilia, penes Deum facilia. Sicut autem nobis de mansuetudine & clementia Dei blandiamur, vt non vsque ad Idololatriam adfinitates necessitatibus largiamur. ⁸⁹ Sed omnem adflatum eius vice pestis etiam de longinquo deuitemus, non in his tantum quæ præmissimus, sed in vniuersa serie humanarum superstitionis, siue deis suis, siue defunctis, siue regibus mancipatæ, vt ad eisdem spiritus immundos pertinentis, modò per sacrificia & sacerdotia, modò per spectacula, & hoc genus, modò per festos dies. Sed de sacrificiis & de sacerdotiis quid loquar? De ⁹⁰ Spectaculis autem & voluptatibus eiusmodi suum iam volumen impleuimus. Hoc loco retractari oportet de festis diebus, & aliis extraordinariis aduersus fidei disciplinam ⁹¹ communicantes interdum timiditati nostræ subscribimus aduersus fidei disciplinam, quas interdum lasciuiz, importet de festis diebus, & aliis extraordinariis aduersus fidei disciplinam ⁹¹ communicantes interdum timiditati nostræ subscribimus aduersus fidei disciplinam, quas interdum lasciuiz, im-

CA. XIII. portet de festis diebus, & aliis extraordinariis aduersus fidei disciplinam, quas interdum lasciuiz, im-

Rom. 12. portet de festis diebus, & aliis extraordinariis aduersus fidei disciplinam, quas interdum lasciuiz, im-

2. Cor. 6. portet de festis diebus, & aliis extraordinariis aduersus fidei disciplinam, quas interdum lasciuiz, im-

Ioan. 16. portet de festis diebus, & aliis extraordinariis aduersus fidei disciplinam, quas interdum lasciuiz, im-

Luc. 16. portet de festis diebus, & aliis extraordinariis aduersus fidei disciplinam, quas interdum lasciuiz, im-

Matth. 10. portet de festis diebus, & aliis extraordinariis aduersus fidei disciplinam, quas interdum lasciuiz, im-

Luc. 12. portet de festis diebus, & aliis extraordinariis aduersus fidei disciplinam, quas interdum lasciuiz, im-

CA. XIII. portet de festis diebus, & aliis extraordinariis aduersus fidei disciplinam, quas interdum lasciuiz, im-

Gal. 1. portet de festis diebus, & aliis extraordinariis aduersus fidei disciplinam, quas interdum lasciuiz, im-

1. Cor. 10. portet de festis diebus, & aliis extraordinariis aduersus fidei disciplinam, quas interdum lasciuiz, im-

1. Cor. 5. portet de festis diebus, & aliis extraordinariis aduersus fidei disciplinam, quas interdum lasciuiz, im-

portet de festis diebus, & aliis extraordinariis aduersus fidei disciplinam, quas interdum lasciuiz, im-

A cet. Coniuuamus cum omnibus: cōlātemur ex communione naturæ, non superstitionis. Pares anima sumus, non discipulina: compoſſeſſores mundi, nō erroris. Quod si nobis nullum ius est communionis in eiusmodi cum extraneis, quāto scelestius est hęc inter fratres frequētare? Quis hoc sustinere aut defendere potest? Iudæis dies suos festos exprobrat spiritus sanctus. ¹⁰⁵ Sabbata, inquit, vestra & neomenias & ceremonias odit anima mea. Nobis quibus sabbata extranea sunt & neomenia & feriæ à Deo. ¹⁰⁶ aliquando dilectæ, Saturnalia, & Ianuariæ, & ¹⁰⁷ Brumæ, & ¹⁰⁸ Matronales frequētantur, munera cōmeant, strenæ consonāt, lusus, conuiuia constrepunt. O melior fides nationum in suam sectam: quę nullā solennitatem Christianorū sibi vindicat, ¹⁰⁹ non Dominicū diem, non ¹¹⁰ Pentecostē, etiā si nosset, nobiscum non cōmunicasset, timerēt enim ne Christiani viderentur. Nos ne ethnici pronūciemur, nō veremur. Si quid & carni indulgēdū est, habes nō dicā tuos dies tantū, sed & plures. Nam ethnici semel annuus dies quisq; festus est: tibi octauo quoq; die, exerce singulas solennitates nationum, & in ordinem texe, Pentecosten implere nō poterūt. ¹¹¹ Sed luceant, inquit, opera vestra. At nunc luceant tabernæ, & ianuæ nostræ: plures iam inuenies ethnicorum fores sine lucernis & laureis quā Christianorū. De ista quoq; specie quid videtur? Si Idoli honor est, sine dubio Idoli honor Idololatria est. Si hominis causa est, ¹¹² recogitemus omnem Idololatriā in hominis causam esse. Recogitemus omnē Idololatriā in homines esse culturā, cum ipsos Deos nationum homines retrō fuisset, etiam apud suos constet. Itaq; nihil interest superioris, an huius seculi viris superstitiō B ista preſtetur. Idololatria non propter personas quæ opponuntur, sed propter officia ista dānata est: quæ ad dæmones pertinet. Reddenda sunt Cæsari quæ sunt Cæsari, bene quod appoluit, & quæ sunt Dei Deo. Quæ ergo sunt Cæsaris? scilicet de quibus tunc consultatio mouebatur, præstandūne esset census Cæsari, an non. Ideo & monetā ostendi sibi Dominus postulat, & de imagine cuius esset requisit. Et cum audisset, Cæsaris, Reddite, ait, quæ sunt Cæsaris Cæsari, & quæ sunt Dei Deo, id est imaginem Cæsaris Cæsari, quæ in nūmo est, & imaginem Dei Deo, quæ in homine est: vt Cæsari quidem pecuniā reddas, Deo temeripsum. Alioquin quid erit Dei, si omnia Cæsaris? Ergo, inquis, honor Dei est, lucernæ pro foribus, & laurus in postibus? non vtiq; quod Dei honor est, sed quod eius qui pro Deo huiusmodi officiis honoratur quātū in manifesto est, salua operatione quæ est in occulto, ad dæmonia perueniens. Certi enim esse debemus, si quos latet per ignorantiam litteraturæ secularis, etiā ¹¹³ ostiorum Deos apud Romanos, ¹¹⁴ Cardeam à cardinibus appellatam, & ¹¹⁵ Forculum à foribus, & Limentinum à limine, & ¹¹⁶ ipsum Ianum à ianuæ: & utique scimus, licet nomina inania atque conficta sint, cum tamen in superstitionem deducuntur, rapere ad se dæmonia & omnem spiritum immūdum per consecrationis obligamētū. Alioquin dæmonia nullum habent nomen singulatum, sed ibi nomen inueniunt, vbi & pignus. Etiam apud Græcos ¹¹⁷ Apollinē *9ogior*, & ¹¹⁸ Antelios dæmonas ostiorum præfides legimus. Hęc igitur ab initio præuidens spiritus sanctus, etiam ostia in superstitionem ventura præcecinit per ¹¹⁹ antiquissimum propheten Enoch. ¹²⁰ Nam & alia ostia in balneis adorari videmus. Si autem eorum sunt quæ in ostiis adorētur, ad eos & lucernę & lauræ pertinebunt. Idolo feceris quicquid ostio feceris. Hoc in loco ex auctoritate quoque Dei contestor, quia nec tutum est subtrahere quodcunq; vni fuerit ostesum, utique omniū causa. Scio ¹²¹ fratrem per visionem eadem nocte castigatum grauius, quod ianuam eius subito annunciatis gaudiis publicis serui coronassent. Et tamen non ipse coronauerat aut præceperat, ¹²² nā antè processerat, & regressus reprehenderat factum: adeo apud Dominum in huiusmodi etiam disciplina familiæ nostrę æstimatur. Igitur quod attineat ad honores regum vel imperatorum, satis præscriptum habemus, in omni obsequio esse nos oportere, secundum Apostoli præceptum subditos magistratibus & principibus & potestatibus. Sed intra limites disciplina, quousque ab Idololatria separamur. Propterea enim & illud exemplum trium fratrum præcurrit, qui aliās obsequentes erga regem Nabuchodonosor, honorem imaginis eius constantissimè respuerint, ¹²³ probantes Idololatriā esse quicquid vltra humani honoris modum ad instar diuinæ sublimitatis extollitur. Sic & Daniel cetera Dareio subnixus, tamdiu fuit in officio, quamdiu à periculo disciplina vacaret. Nam id ne subiret, non magis leones regio timuit, quā illi regio ignes. Accendant igitur quotidie lucernas quibus lux nulla est, adfigant postibus lauros postmodum arsuras, quibus ignes imminēt, illis competunt & testimonia tenebrarum, & auspiciā peccatorum. Tu lumen es mundi, & arbor virens semper. Si templis renunciaſti, ne feceris.

Bb ij

Isai. 1.

CAP. XV. Math. 5.

Math. 22. Luc. 20.

TULLIANUS
in notati onibus
TABLA
A. V.
16.

Rom. 13.

Dan. 3.

Dan. 6.

Math. 5. Psal. 1.

- ris templum ianuâ tuâ. Minus dixi: si lupanaribus renūciasti, ne indueris domi tuæ faciem
 noui lupanaris. [124 Circa officia verò priuatarum & cōmunium solemnitatū, vt 125 roge
 CA. XVI. purâ, vt spōsalium, vt nuptialium, vt 126 nominalium, nullum putem periculum obseruari
 de flatu Idololatriæ quæ interuenit: causæ enim sunt considerandæ quibus præstatur officiu.
 Eas mundas esse opinor per semetipsas, quia neq; vestitus virilis, neq; anulus aut cōiunctio
 maritalis, de alicuius Idoli honore descendit. Nullum deniq; cultum à Deo maledictū in-
 Dent. 22. uenio, nisi muliebrē in viro. Maledictus enim, inquit, omnis qui muliebribus induitur. To-
 ga verò etiam appellatione virilis est. Nuptias quoq; celebrari non magis Deus prohibet
 quàm nomē imponi. 127 Sed his accommodantur sacrificia. Si in 128 vocatu nec in sacrificiis
 sit titulus officij, & operæ meæ expūctio, quid tum? si libet. Vtinā quidē nec videre possumus
 quæ facere nobis nefas est. Sed quoniā ita malis circūdedit seculū Idololatria, licebit ad ea
 se in quibusdā, quæ nos homini nō Idolo officiosos habēt. Planē ad sacerdotiū & sacrificiū
 vocatus nō ibo (propriū enim Idoli officiu est) sed neq; cōsilio neq; sumptu, aliāve operā in
 CA. XVII. eiuismodi fungar. Si propter sacrificiū vocatus adfuit, ero particeps Idololatriæ: si me ali-
 causa cōiungit sacrificiū, ero tantū spectator sacrificij. [129 Ceterum quid facient serui vel
 liberi fideles, 130 itē officiales sacrificantibus dominis vel patronis vel præsidibus suis adhe-
 rentes? Sed si merū quis sacrificanti tradiderit, imò si verbo quoq; aliquo sacrificio neces-
 sario adiuuerit, minister habebitur Idololatriæ. Huius regulæ memores etiam magistrat-
 bus & potestatibus officium possumus reddere secundum patriarchas & ceteros maiores,
 qui regibus Idololatriæ vsq; ad finē Idololatriæ apparuerunt. Hinc 131 proximē disputatū
 suborta est, an seruus Dei alicuius dignitatis aut potestatis administrationem capiat, si ab
 omni specie Idololatriæ intactum se aut gratia aliqua, aut astutia etiā præstare possit: scru-
 Gen. 41. dū quod & Ioseph, & Daniel mundi ab Idololatria, & dignitatem & potestatem administ-
 Dan. 2. uerunt, in 132 ornamento & purpura existeret totius Ægypti siue Babylonis. Credamus ite-
 rum 7. que succedere alicui posse vt in quoquo honore, vt in solo honoris nomine incedat, quo-
 133 sacrificet, neq; sacrificiis auctoritatem suam accommodet, non hostias locet, non curas
 templorum deleget, non vestigalia eorum procuret, nō spectacula edat de suo aut de pu-
 blico, aut edendis præsit: nihil solemnē pronunciet vel edicat, ne iuret quidem. Iam verò
 quæ sunt potestatis, 134 neq; iudicet de capite alicuius vel pudore (feras enim de pecunia
 neque damnet neq; prædamnet, neminem vinciat, neminē recludat, aut torqueat; si hoc
 CA. XVIII. credibile est fieri posse. [Iam 135 verò de solo suggestu & apparatu honoris retractandum
 proprius habitus vniuscuiusq; est, tam ad vsum quotidianū, quàm ad honorem & dignita-
 tem. 136 Igitur purpura illa & aurum ceruicis ornamentum eodem more apud Ægyptios
 Babylonios insignia erant dignitatis, quo more nunc prætextæ, vel trabes, 137 vel palme
 tæ, & coronæ aureæ sacerdotū prouincialium, sed nō eadē cōditione. Tatum enim honoris
 nomine cōferebatur his qui familiaritatem regum merebantur. Vnde & purpurati regum
 vocabantur à purpura, sicut apud nos à 138 toga candida candidati: sed non vt suggestus
 sacerdotiis quoq; aut aliquibus Idolorum officiis adstringeretur. Nam si ita esset, utiq;
 tæ sanctitatis & constantiæ viri statim habitus inquinatos recusassent, statimque apparatu
 Dan. 12. set Danielē Idolis non deseruisse, nec iā dignitatis erat, sed 139 ingenuitatis apud Baby-
 paruit. Simplex igitur purpura illa, nec iā dignitatis erat, sed 139 ingenuitatis apud Baby-
 ros insignis. Quemadmodū enim & Ioseph qui seruus fuerat, & Daniel qui per captiuitatem
 Gen. 41. statū verterat, ciuitatē Babyloniā & Ægyptū sunt consecuti per habitum barbaricæ inge-
 Dan. 7. nuitatis: sic penes nos quoq; fideles si necesse fuerit, 140 poterit & pueris prætextæ cō-
 & puellis stola, natiuitatis insignia, non potestatis: generis, nō honoris: ordinis, nō superbi-
 tionis. Ceterum purpura vel cetera insignia dignitatum & potestatum, inserta dignitati & po-
 testatibus Idololatriæ ab initio dicata, habent profanationis suæ maculam: cum prætextæ
 ipsi etiā Idolis in quantum 141 prætextæ & trabes & laticlavi, fasces quoque & virgæ præ-
 ferantur, & merito. Nam dæmonia magistratus sunt seculi huius, vnius collegij insignia
 fces & purpuras gestant. Quid ergo proficies, si suggestu quidem vtaris, opera vero
 non administras? Nemo immundis mundus videri potest. Tunicam si induas inquinatam
 per se, poteris forsitan illam nō inquinare per te, sed tu per illam mundus esse non poteris.
 Gen. 41. Iam nunc quid de Ioseph & Daniel argumentaris, scito non semper comparanda esse
 Dan. 7. tera & noua, rudia & polita, cæpta & explicita, seruilia & liberalia. Nam illi etiam seruitu-
 ditione erant: tu verò nullius seruus in quantum solius Christi, qui te etiam captiuitate
 culi liberauit, & forma Dominica agere debes. Ille Dominus in humilitate & igno-

A tate incescit domicilio incertus: Nam filius, inquit, hominis non habet ubi ¹⁴² caput suum colloquet, vestitu incultus, neque enim dixisset, Ecce qui teneris vestiuntur, in domibus regum sunt. Vultu ¹⁴³ denique & aspectu inglorius, sicut & Esaias pronunciauerat. Si potestate quoque nullā ne in suos quidē exercuit, quibus ¹⁴⁴ sordido ministerio functus est: si regē se denique fieri, conscius sui regni, refugit, plenissimē dedit formā suis dirigendo omnifragio & suggestu tam dignitatis quā potestatis. Quis enim magis his vsus fuisset quā Dei filius, quales & quanti eum falces producerent, qualis purpura de humeris eius floret, quale aurum de capite radiaret, nisi gloriam seculi alienā & sibi & suis iudicasset? Igitur quā noluit reiecit, quā reiecit damnauit, quā damnauit in pompa diaboli deputauit. Nō enim damnasset, nisi non sua: alterius autem esse non possent, nisi diaboli quā Dei nō sunt.

¹⁴⁵ Tu si diaboli pompam eierasti, quicquid ex ea attigeris, id scias esse Idololatriā, vel hoc te cōmonefaciat, omnes huius seculi potestates & dignitates non solum alienas, verūm & inimicas Dei esse, quōd per illas aduersus Dei seruos supplicia cōsulta sunt, per illas & pœnā ad impios paratē ignorantur. Sed & natiuitas & substantia tua molestē tibi sunt aduersus Idololatriā, ad euitandum remedia deesse non possunt, cūm etsi defuerint, superfit vnicū illud quo foelicio factus nō in terris magistratus, sed in cœlis. [¹⁴⁶ Possent in isto capitulo etiā de militia definitū videri, quā inter dignitatē & potestatem est. At nūc de isto quaeritur, an fidelis ad militiā conueri possit, & an militiā ad fidem admitti ¹⁴⁷ etiā caligata, vel inferior queq; cui non sit necessitas immolationū vel capitalium iudiciorū. Non conuenit

B sacramento diuino & humano, signo ¹⁴⁸ Christi & signo diaboli, castris lucis & castris tenebrarum: nō potest vna anima duobus deberi, Deo & Cæsari. Et ¹⁴⁹ virgā portauit Moyses, ¹⁵⁰ fibulā & Aaron; cingitur loro & Ioannes; agmē agit & Iesus Naue, bellauit & populus, si placet ludere. Quomodo autem bellabit, imō quomodo etiā in pace militabit, sine gladio: quē Dominus abstulit: Nā & si adierant milites ad Ioannem, & formā obseruationis acceperant: si etiam centurio crediderat; omnē postea militē Dominus in Petro exarmāto discinxit, nullus habitus licitus est apud nos illicito actui ascriptus. [¹⁵¹ Sed enim cū conuersatio diuine disciplinē nō factis tantū, verum etiam verbis periclitetur, (nā sicut scriptū est, ¹⁵² Ecce homo & facta eius, ita: Ex ore tuo iustificaberis) meminisse debemus etiam in verbis quoque Idololatrię incursum præcauendum, aut de consuetudinis vitio, aut timiditatis. Deos Nationū nominari lex prohibet, non utiq; ne nomina eorum pronuncemus, quę nobis vt dicamus cōuersatio extorquet. Nam id plerunq; dicendum est, In ¹⁵³ tēplo Æsculapij illum habes, & vico Isidis habito, & sacerdos Iouis factus est, & multa alia in hunc modum, quando & hominibus hoc genus nomina inducuntur. Neq; enim Saturnum honoro, si ita vocauero eum suo nomine, tã nō honoro quā Marcū, si vocauero Marcū, sed ait: Nomen aliorum deorū ne cōmemoremini, neque audiatur de ore tuo. Hoc præcepit, ne Deos vocemus illos. Nam & in prima parte legis, Nō fumes, inquit, nomē Domini Dei tui in ¹⁵⁴ vano, id est Idolo. Cecidit igitur in Idololatriam, qui Idolum nomine Dei honorauerit. Quōd si Deos dicendum erit, adiiciendum est aliquid, quo appareat, quia nō ego illos Deos dico. ¹⁵⁵ Nā & scriptura Deos nominat; sed adiicit suos, vel: nationū. Sicut Dauid cū Deos nominasset, vbi ait: Dei autem nationum dæmonia. Sed hoc mihi ad sequentia magis præstructum est: ceterūm consuetudinis vitium est ¹⁵⁶ me Hercule dicere, me Dii fidius, accedente ignorantia quorundam, qui ignorant iurandū esse per Herculem. ¹⁵⁷ Porrō quid erat deieratio per eos quos eierasti, quā præuaricatio fidei cum Idololatria: quis enim per quos deierat, non honorat? [¹⁵⁸ Timiditatis est autem, cū te alius per Deos suos obligat iuratione vel aliqua testificatione, & tu ne intelligaris quiescis. nam aequē quiescendo confirmas maiestatem eorum, cuius causā videberis obligatus. Quid refert Deos nationum dicendo Deos, an audiendo confirmes? iures per Idola, an ab alio adiuratus acquiescas? Cur non agnoscamus versutias satanæ, qui quod ore nostro perficere non potest, id agit vt suorum ore perficiat, per aures inferens nobis Idololatriam? Certē quisquis ille est, aut amica aut inimica congressione adstringit. Si inimica, iam ad pugnam vocaris, & scis tibi dimicandum esse. Si amica, quanto securius in Dominum trāsferes responsonem tuam, vt dissoluas obligationem eius, per quem te Malus honori Idolorum, id est, Idololatrię quarebat annexere. Omnis patientia eiusmodi Idololatria. Honoras eos, quibus impositis obsequium præstitisti. Scio quendam cui Dominus ignoscat, quum illi in publico per litem dictum esset, Iupiter tibi sit iratus, respondisse, Immo tibi. Quid aliter fecisset ethnicus, qui Iouem deum credidit? etiam si non

Bb iij

Luc. 9.
Matth. 11.
Isai. 53.
Ioan. 13.
Ioan. 6.

CAP. XIX.

Matth. 22.
Exod. 3.
Exod. 28.
Matth. 3.
Exod. 17.
Luc. 3.
Matth. 8.
Matth. 26.
CAP. XX.
Matth. 12.

Exod. 23.

Vbi supra.
Exod. 20.

psal. 113.

CAP. XXI.

TULLIANUS
de notatiōibus
idolorum
lib. 1.
cap. 19.

per eundem retorsisset maledictum, nec per vllum Iouis similem, cōfirmauerat Iouē Deū, per quem se maledictum indignè tulisse demonstrauerat remaledicens. Ad quid enim indigneris per eum quem scis nihil esse? Nam si infans, iam esse confirmas, & erit Idololatrię professio timoris tui: quanto magis cū per ipsum remaledicis, eodem Iouis honorem facis, quo & ille qui te prouocauit: fidelis autem in eiusmodi ridere debet, non insanire. Imo secundum præceptum ne per Deum quidē remaledicere, sed planè benedicere per Deū, vt & Idola destruas, & Deū prædices, & adimpleas disciplinam. [159] Equè benedici per Deos Nationum Christo initiatus non sustinebit, vt semper reiiciat immundam benedictionem, & eam sibi in Deum conuertens emundet. Benedici per Deos Nationum, maledici est per Deum. Si dederō eleemosynam, vel aliquid præstitero beneficij, & ille michi Deos suos vel 160 coloniarum genium propicios imprecetur, iam oblatio mea vel operatio Idolorum honor erit, per quā benedictionis gratiam compensant. Cur autem nō sciat me Dei causa fecisse, vt & Deus potius glorificetur, & dæmonia non honorētur in eo quod propter Deum feci. Deus videt quoniam propter ipsum feci: pariter videt quoniam propter ipsum fecisse me nolui ostendere, & præceptum eius Idololatrię quodāmodo feci. Multi dicunt, Nemo se debet promulgare: puto autem nec negare: 161 negat enim quicquid dissimulat in quacunque causa pro ethnico habitus. Et vtique omnis negatio Idololatria est, sicut omnis Idololatria negatio, siue in factis, siue in verbis. [162] Sed est quædam eiusmodi species in facto & in verbo, bis acuta & infesta vtrinque, licet tibi bladiatur, quæ si vacet in vtroque dum factum non videtur, quia dictum non tenetur, pecuniam de ethnico si mutuantes sub 163 pignoribus fiduciati, 164 iurati cauent, & sic negant. Scire volunt licet tempus persecutionis, & locum tribunalis, & personam præsidis. 165 Præscribit Christus, non esse iurandum. Scripsi, inquit, sed nihil dixi: lingua, non littera occidit. Hic ergo naturam & conscientiam aduocatur: naturam, quia nihil potest manus scribere, etiam si lingua in dicitando cessat immobilis & quieta, quod nō anima dictauerit, quanquam & lingua anima dictauerit, aut à se cōceptū, aut ab alio traditum. Iam ne dicatur, alius dicit, hic conscientiam appello, an quod alius dictauit anima suscipiat, & siue comitante sit residente lingua ad manum transmittat, & benè quod in animo & cōscientia delinquit Dominus dixit? Si, 166 inquit, concupiscentia vel malitia in cor hominis ascendit, pro factis teneris. Causisti igitur quod in cor tuum planè ascendit, quod neque ignorasse te contendere potest, neque noluisse. Nam cū caueres, scisti: cū scires, vtique voluisti, & ex factis factum quā cogitatu, nec potes leuiore crimine manus excludere, vt dicas salum planè feci cauendo quod non facis. Tamen non negaui, quia non iuraui. Imò etsi nihil tale fecis, tamen dicereris deierare si consenseris. Non valet tacita vox in stylo, & mutus in iuris sonus. At enim Zacharias temporali vocis oratione multatus, cū animo collocauit linguam irritam transit, manibus suis à corde dicit, & nomen filij sine ore pronunciat, per quod dicitur in stylo, auditur in cera manus omni sono clarior, littera omni ore vocalior. Quæ an dixerit, qui dixisse compertus est. Dominum oremus, ne qua nos eiusmodi contracta necessitas circumstet. Et si ita euenerit, det fratribus 167 operandi copiam, vel nobis ad pendē omnis necessitatis constantiam, ne illæ litteræ negatrices vicariæ oris nostri in iudicij aduersus nos proferantur signatæ signis, non iam aduocatorum, sed angelorum.

CA. XXIII [168] Inter hos scopulos & sinus, inter hæc vada & freta Idololatriæ velificata 169 Dei fides nauigat, tuta si cauta, secura si attonita. Ceterum inenabile excussis profundis est, inextricabile impactis naufragiū est, 170 irrespirabile deuoratis hypobrichium in Idololatria: 171 quicunque fluctus eius offeant, omnis vertex eius ad inferos desorbet. Nemo dicat, quis tam tuto præcauebit: exeundum de seculo erit, quasi non tanti sit exire, quam Idolatren in seculo stare. Nihil esse facilius potest, quā cautio Idololatrię, si timor in capite sit. quæcunque necessitas minor est periculo, tanto comparata. 172 Propter ritus sanctus consultantibus tunc Apostolis vinculum & iugum nobis relaxauit, vt Idololatriæ deuitandæ vacaremus. Hæc erit lex nostra quo expedita, hoc plenius administranda propria Christianorum, per quam ab ethnicis agnoscimur & examinamur: hæc accedentibus ad fidem proponenda, & ingredientibus in fidem 173 inculcanda est, vt accedentes deliberent, obseruantes perseuerent, non obseruantes renuncient sibi. 174 Viderimus certe Idolatres in archetypo nō habetur. Nullum animal in Idolatren figuratum est, 175 quod in arca non fuit, in Ecclesia non sit.

CAP. XXI.

CA. XXIII.

Matth. 5.

Luc. 8.

CA. XXIII.

Act. 15.

Isai. 34.

Matth. 7.

Philip. 3.

Luc. 10.

Gen. 7.

ADNOTATIONES IACOBI PAMELII IN LIBRUM DE IDOLOLATRIA.

CAP. I.

1. Principale crimen generis humani, &c.] Caput hoc primum inscriptissimum: Quod in Idololatria crimen omne, & in omni crimine Idololatria deprehendatur. Atqui de Elogio vide Librum ad Scapulam cap. 4. num. 26. Legimus autem cum Gagnar: Proinde, vocem Tertullianicam, pro eo quod substitutum erat: Perinde. Porro etiam summum delictum Idololatriam nuncupat B. Cyrian. epist. 10. 11. 12. 26. ac 30. libro item de Laps. & de Idol. vanit. & similiter Auctore Chryso. in Psalm. 113. Nihil est (inquit) aliud in Idolorum festis quam libido, impudicitia, intemperantia, ebrietas, crudelitas, inhumanitas, caedes.

2. Atque adeo Scripturae sanctae stupri vocabulo vtuntur in Idololatria exprobratione. Aludat inter cetera ad Ezech. cap. 23. ubi & fornicationem & stupra populo Israel, & in Aegypto, & suo tempore exprobrat; quod de Idololatriis loquatur. Eodem pertinet quod Clemens Alexandr. lib. 7. Stromatum, certum fornicationis speciem Idololatriam faciat.

3. mortem adferunt. Ita describitur quae vulgo dicuntur, mortalia peccata, & ipse mox vocat: exitiosa, & deuoratoria salutis. Lego autem non ita multo post frequentantur, pro: frequententur.

4. Idolorum mancipes.] Eodem modo dixit lib. de Spectac. cap. 10. Apollines & Musas, & Mineruas, & Mercurios mancipes habent. Sic autem demonia intelligit & immundos spiritus, quibus idola mancipantur. De simili B. Cyrian. loco, ubi mancipem pro Praefecto accipit, vide Adnot. nostras ad Epist. eius 69. num. 21. & in Apolog. cap. 11. num. 164.

CAP. II.

5. Sed vniuersa nomina criminum, &c.] Titulum huic capiti inuidimus: De variis Idololatriae modis.

6. aut polluceat.] Recte sic legendum adnotauit Harpsius, pro eo quod erat: proluceat; addens polluce, ad sacra pertinere, ac si dicas, vouere vel dedicare, aut, ut alij (inquit) volunt, Herculi libamenta in aram prouocare. Nam & nos cum Rhenano & Latino ita castigauimus illud Apolog. cap. 39. Herculanarum decimarum polluctorum sumtus. ubi plura haec de re num. 513.

7. cum homicidium etiam in verbo maledicti vel conuicti iudicat, &c.] Large interpretatur illud: Audistis quoniam dictum est antiquis, Ego autem dico vobis, quia omnis qui irascitur fratri suo, reus erit iudicij, &c. tamquam etiam ira & maledictum, homicidij sint species. Recte proinde Doctores Theologi in illo precepto Decalogi: Non occides, comprehendi iram tradunt; & maledictum, aliaque eiuscemodi.

CAP. III.

8. Idolum aliquandiu retro non erat, &c.] Inscriptiorem huic capiti dedimus: De origine Idolorum. in qua Auctorem imitantur partim B. Cypr. initio lib. de Idol. vanit. partim Isidorus lib. 8. Etym. cap. ultimo.

9. sola templa & aedes vacuae erant, &c.] Similiter dixit Apolog. cap. 25. Nam etsi à Numa concepta est curiositas superstitionum, nondum tamen aut simulacris aut templis diuina res apud Romanos agebatur, &c. de quo ibi latius num. 406.

& 407. Sic autem amplius dicit: etiam aliquandiu sola tepla sine idolis fuisse. Atque hoc est quod Plutarchus ibidem citatus tradit in vita Nume Pompilij: In prioribus (inquit) centum septuaginta annis templa quidem edificabant, sacraque tuguria erigebant, simulacrum verò nullum corporeum dedicabant. Quod ipsum etiam habet Dionys. Halicarnass. addens Turquinum Priscum vanitate et stultitia Graecarum Religionem Herri-scarumque domi imbutum, Romanos docuisse simulacra diis ponere. Atque adeo sic etiam intelligi debent verba Parronis similia Plutarcho, à B. Augustino citata lib. 4. de Ciuit. Dei cap. 31. quemadmodum adnotauit ibidem Ludovic. Fines, citans in eandem sententiam Clementem Alexandrinum & Eusebium, locis interim non indicatis, qui ibidem etiam recte interpretatur eodem pertinere illud ubi supra Tertull. nondum enim tunc ingenia Graecorum atque Tuscorum fingendis simulacris vrbem inundauerant. Quos ipsos etiam hic artifices statuarum & imaginum appellat.

10. an plastes effingat, an calator exculpat, an Phrygio detexat.] Tria genera artificum hic recensentur; Plastes, qui gypso effingat; Calator, qui in lapide aut aere aut argento illud exculpat; Phrygio, qui filo format idolum. Quia autem etiam addit: an coloribus, fortassis legi debet: an Plastes aut pictor effingat. Recte autem ordine Plastes proponitur, quia Plinio teste lib. 34. cap. 7. Plastica prior fuit quam statuarum; & quemadmodum idem tradit lib. 36. cap. 8. Ara in marmore exculpendi vetustior etiam est, quam statuarum aut pictura: Atque hoc est quod Core Corinthia (ubi tradit post Plinium lib. 35. cap. 12. Athenagoras Apolog. pro Christ.) eam, quae dicitur Coroplastice, prima inuenisse, traditur. Quum enim amore cuiusdam viri teneretur, circumlineant eius dormientis in pariete umbram; puta deinde eius similitudine nihil euariante deletata, circumscriptionem eiusmodi efficitam tum late adimpleuit. Quod respexit & Epiphanius in principio Panar. operum per figuram scientiam primum imagines efficitas scribit. Vide utrobique plura de primis statuarum auctoribus, quorum inuentores Graeci & Tusci antiquiores facit Epiphanius. Aegyptios, Babylonios, Phryges & Phoenices, immò à Thare, qui in Cappadacia primus Aram sui filij ante defuncti imaginem fieri iusserit, deducit originem: à quo non multum aberrant, qui à Nino primam Beli filij sui statuam efficitam fecerunt; nam eodem vixit tempore. Isidorus interim ubi supra, scribit Ismael primum simulacrum de luto fecisse: Gentiles vero id Prometheo tribuere, & apud Graecos Cecropi. Adnotanda est autem paulopost phrasia Tertullianica: ne qui putet, pro: ne quis.

11. Etdes Graecè formam sonat, &c.] Hunc locum quem transcripserit Isidorus loco citato, ego cum sic castigandum censeo: Idolum est simulacrum, quod quavis (pro eo quod est: humana) effigie factum & consecratum est, iuxta vocabuli interpretationem. Etdes enim Graecè formam sonat, & ab eo per diminutionem eidos λόγ deductum, & æque apud nos formulata facit (quomodo etiam hic lego, pro: fecit.) Igitur omnis forma vel formula Idolum se dici exposcit. Inde Idololatria, omnis circa omne idolum famulatus & seruitus. Quisdam verò Latini (nam & sic lego pro: Bb iij

TULLIANUS
notati onibus
PAMELII
A. V.
16.

Latine] ignorantem Græcè, imperitè dicunt Idolum ex dolo sumptisse nomen, quod diabolus creatura cultum (aliquid deest forte: in murian) divini nominis innoxio.

12. simulacrum vituli, &c.] Patet hunc vera lectio lib. adu. Iud. cap. 1. ubi legitur: bubulum caput; & similiter apud B. Cyprian. lib. de Patient. bono, pro eo quod quidam etiam MS. cod. bubalum; nam vitulus censetur habere caput Bubulum.

CAP. IIII.

13. Idolum tam fieri quam coli Deus prohibet, &c.] Inscriptissimum hoc caput: De interdicto ne fiant Idola.

14. Ne feceritis Idolum, &c.] Ad verbum translatis in vulgato interprete 70. quod Græcè est ἰδωλον, quemadmodum & B. Cyprian. cap. 1. lib. de Exhort. martyrum. qua versione explicatur versus huius loci sensus, de quo Auctor latius lib. 2. adu. Marc. ubi locum huius scripturæ interpretatur de imaginibus Idololatriæ substantiam continentibus. Pro no autem verbo transiit, & quæ in mari, pro eo quod ex Græco alij rectè transferunt: & quæcumque in aquis sub terra.

15. Antecesserat enim hoc prædicens Enoch.] Rectè adnotavit Harrisius hic adiciendam vocè: Enoch, eo quod paulopost sequatur: Denique idem Enoch, maxime quod similem etiam eiusdem locum infra citet cap. 15. De Ostorum Dis. Quam autem varij loci communiæ citentur à Patribus ex libro Enoch, certè peculiare est Tertulliano, quod eum citet hic, & infra contra Idololatriam, nisi forte dicamus istud etiam pertinere ad comminationem iudicij Dei, de quo prophetasse eum testis est Apost. Iudas epist. Canonica, eo quod mox subiungat: quod in diem sanguinis perditionis pœnitentiæ parata est. De alijs eiusdem libri Enoch locus, & angelis desertoribus, latius infra lib. de Habit. muliebri, ubi eius auctoritatem probat Auctor. Hic sufficit quod prophetasse septimum ab Adam Enoch tradat Apostolus Iudas, ad intellectum illius hoc prædicens, eo quod paulopost sequitur: in comminatione prædamnat; item quod infra legitur cap. 15. Hæc igitur ab initio prævidens Spiritus sanctus, etiam Ostita in superstitionem ventura præcæcit per antiquiss. Propheten Enoch. Quæ omnia diligenter adnotanda sunt ob Ludon. Puenem in August. de Civit. Dei, qui si dicit placet, de Apostolica veritate dubius, dicit incertum esse, an debeat illud eiusdem Enoch à Iuda citari huic Enoch adscribi, quod Moysi corporis meminerit, qui illo multo fuit posterior; quippe qui id prophetia spiritu scripsit.

16. imaginum consecratio Idololatria.] De hac aliquid adnotavimus ad illud Apolog. cap. 12. quali factum consecratione mutantem, num. 176. Atqui pro: spiritibus infamis, putat legendum Latinum: infamibus, Harrisius: infernis; illud magis placet.

17. Cognoscite quod cinis sit cor illorum, & errant.] Sic omnino restituendus est hic locus, pro eo quod corruptiss. legebatur: & terra. nam magna dictionis vicinitas ob easde litteras, & Græcè est: γῆ καὶ σάρκα. Quam repetitio alioqui esset eiusdem superuacanea, omisimus factores. nam lib. adu. Iud. non aliud legit quam: Similes erunt illis qui ea faciunt.

CAP. V.

19. Planè impediens respondebimus, &c.] Huic capiti vitulum damus: Aduersus eos qui idola facientes, peccare se non existimant.

20. vt quisque inuentus fuerit, ita & persecu-

ret.] Sic transiit Auctor, eo quod interpretes alij conformes Græco textui: vnusquisque in quo vocatus est, in hoc permaneat. Legimus autem: Nec enim quicumque nostrum, sensu hoc exigente.

21. fures Balnearios.] Hos præ alijs commemorat, quod scribat Papias fures balnearios extra ordines puniendos: cuius rei causam adfert Aristoteles in Problematis, vti adnotavit Rhenanus ad illud lib. de Fugis in perfectione: & fures balnearum & alcones & leones.

22. Cur ergo Moses in eremo simulacrum ferpentis ex ære fecit, &c.] Locus obscurus, sed qui explicandus venit tum ex lib. adu. Iud. supra cap. 10. lib. 3. adu. Marc. ubi eadem isdem verbis repetit, tum maxime ex lib. 2. contra Marc. ubi respondetur ad obiectionem Marcionis eandem, de qua hic: Alioqui (inquit) si hæc videretur aduerfarij Legis interpretetur, numquid & nos, quod Marcionita, inconstanti adscribimus omnipotenti, &c. Et certè plenius multo quam hic, oportet ad institutum magis. Proinde (inquit) & similitudinem vetans omnium quæ in cælo & in terra & in aquis, ostendit & caullas, Idololatriæ scilicet instantiæ cohibentes. Subiicit enim: Non adorabitis ea neque seruietis illis. Serpentis autem æci effigies postea præcepta Moysi à Domino, non ad Idololatriæ ritulum pertinebat, sed ad remediandos eos qui à serpentibus infestabantur. Et taceo de figura remedij. Sic & Cherubin & Seraphin aurea in ære figuratum exemplum, certe simplex ornamentum, accommodata suggestu, longè diuersas habendo caullas ab Idololatriæ conditione, ob quam similitudinem prohibetur, non videntur similitudinem prohibitarum legitime gari; non in eo similitudinis statu deprehendi, ob quem similitudo prohibetur. Quare nihil sancti Tertullian. pro Eiconoclastis, quum sententia cui clausuræ prohibita sint imaginis: sicut latius deduximus adnot. nostris in Apolog. cap. 12. num. 184. Sicut autem Tertullianica: prætræbantur, & exemplaria.

23. figuram gessisse Dominicæ crucis, &c.] Iustus hoc tractat lib. adu. Iud. ubi supra. & lib. 3. adu. Marc. Nos etiã de figura Dominicæ crucis late tractauimus Apolog. cap. 16. num. 238. Atqui panegyricum Latino legimus: quod idem Deus qui lege vetuit, &c. pro eo quod erat: & lege vetuit; aliquid enim nullus sensus commodus elici poterat.

CAP. VI.

24. Si nulla lex Dei prohibuisset, &c.] Titulus huius capiti à nobis ponitur: Quod in Baptismo eadem modi artibus repudium dixerimus. Atqui de renuntiatione, qua diabolo & angelis eius renuntiamus, latius infra lib. de Baptismo, & de pharisæis repudium dicere, supra lib. de Pœnit. cap. 7. num. 421.

25. exhibitionis nostræ gratia.] Quod capite procedenti ad victum dixit, hic ita circumloquitur, ut per significationem eadem voce vitur infra cap. 8. & 12. Auctor, & iterum lib. de Corona milit. cap. 8. ubi dicit: instrumenta humanæ exhibitionis. etiam & Olympiæ & lib. de Orat. & Testim. ad Quirin. lib. 3. cap. 1. transfert ex Græco illud Apost. 1. Tim. 6. Habentes exhibitionem, pro eo quod vulgatus interpret: Habentes victum. Est autem etiam hæc vox Iureconsultorum nam exhibuisse, pro alimenta suppeditasse, vti supra lib. 1. Nefemius ff. De neg. gest. Lego autem cum Latino panegyrici: quasi ob aliam caullam, pro: ob aliquam.

26. vilissimioris alicuius.] De nidore Demoni-
bus grato vide Apolog. cap. 22. num. Adnot. nostr. 347.
Et cap. 23. num. 359.

27. auratiorem & maiorem hostiam cædis.]
Hostia (inquit Festus) dicta ab eo, quod est hostire,
ferre. Alij ab Hostibus derivant, quod post victoriam
immolari soleant, sicuti & ipse Festus alibi. Alludit au-
tem ad eas Hostias, quæ auro ornabantur; quas proinde
auratas vocat: solent enim subinde boum cornua deaurari,
qui immolabantur.

CAP. VII.

28. Tota die ad hanc partem zelus fidei perorabit, &c.] Hoc caput insignimus isto titulo: Quod zelus fidei idipsum prohibeat.

29. ab idolis in Ecclesiam venire, &c.] Quam hic Ecclesiam, max domum Dei vocat. Neque verò est alius apertior locus apud Tertullianum de Christianorum Ecclesiis, siue domibus Dei; quare etiam hic ea de re tractatus habendus. Diximus quidem aliquid in librum de Oratione, & in librum de Eleemosynis B. Cyprian. ad illud: Quæ in Dominicum (ita appellat Domini domum) sine sacrificio venis, num. 32. & Peterus, de Ecclesiis, Apostolorum ætate, plura testimonia ante Tertull. proximus citata reperire est Lutwigcon Latinorum nostrorum Tom. 1. pag. 55. & sequentibus, item pag. 80. 81. 83. 84. 85. 88. 92. 93. 95. 96. 124. 139. 145. 150. 152. Post ipsum sunt eadem tam frequentia, ut omnibus sint obvia. Quibus nunc addimus, iam ab initio mundi hæc cultus Dei dicata existisse, eaque variis nominibus appellata. Sic legitur legis natura tempore, Gen. 8. altare sui θυσιαστήριον, Gen. 28. ac 35. Domus Dei, & porta cæli. Post legem Moysi, Sanctuarium, Exod. 25. ac Dent. 12. θυσιαστήριον, 1. Sam. 1. Sanctum, Daniel. 7. ac Amos 4. Dei templum, 2. Machab. 14. Templum Domini, ac: Domus Dei, seu Domini, ubique tam in libris omnibus Olfateuchi, quam Psal. & Eccles. ac Prophetarum omnium: Tabernaculum Domini, 2. Paral. 1. & Psal. 131. 144. Deinde à Christo: θυσιαστήριον, 1. Joan. 2. Domus orationis, Marc. 11. Denique ab Apostolo Paulo 1. Corinth. 11. Ecclesia Dei, quemadmodum etiam hic ab Auctore, & infra lib. 2. ad Vxor. cap. 9. his verbis: In Ecclesia Dei pariter. Idque per Synedochon, qua loco applicatur congregationis nomen, quomodo etiam iam antea Dent. 23. Iudith. 6. Thren. 1. Quo ferè etiam nomine appellatur plerumque iam à Latinis quam à Grecis Patribus, unde vox Gallica Ecclesie, siue uti vulgò loquuntur, Egglise. Nec ab similitèr infra lib. de Virgin. veland. ubi cap. 3. Trahantur (inquit) virgines sanctæ in Ecclesiam; notabilis & insignis introëat. Denique cap. 13. Certè virginitatem suam in Ecclesia abscondant, quam extra Ecclesiam cælant: ac: confiteri audeant & in vicis virgines videri, sicuti audent in Ecclesiis. Item lib. de Coron. milit. cap. 3. Aquam adituri ibidem, sed & aliquanto prius in Ecclesia sub manu Antifistis. Ab Auctore verò etià Domus columbæ; his verbis initio lib. adu. Valent. Nostræ columbæ domus, simplex, etiam in ædificiis semper & apertis ad lucem. Amat enim figuram spiritus sancti, amat Orientem Christi figuram. A Philone Iudæo lib. de Therapeutis, apud Euseb. cap. 16. & 17. lib. 2. hist. Eccl. σεμνείων ἡ μοναστηρίων. A quibusdam, Oratorii. Ab Anacleto Papa, loca sancta. A Grecis verò Patribus alij quoque diuersis nominibus. A posterioribus denique, Concilio Gangr. ac 55.

Ambrosio, Hieronymo, Augustino, nota etiam basilicæ martyrum. Primus autem qui contempsit Ecclesiam χριστοθητήριον, id est manifestatus, fuit Eustathius ille, contra quem congregatum Concil. Gangrense can. 5. anathemati xavit eum, qui domos Dei contemnendas diceret. Quem errorem postea renouarunt (iuxta quod scribit Hugo Ferrariensis) anno Christi 1200. Patavini heretici, contra quos exstant Constit. Honorij Pape III. & Frederici I. Imperatoris, Cod. de heret. ult. cap. 8. Gazaros, Quos imitati postea Valdenses, Vvicensia, Hussita, & Taborita, circiter ann. 1420. Verum in ventum, ut ita loquar, abire interea hæc heresis, præterquam apud quosdam Anabaptistas, qui etsi allegare solent illud Apostoli Pauli ad Athenienses, Act. 17. Deus in manufactis templis non habitat, facilis est ex eo ipso loco responsio, ex eo quod additur: Indgens aliquo, quum ipse det omnibus; ac si dicat, Sic Deo templa non constitui, tamquam illis indigeret, quemadmodum haud ab similitèr Trencus lib. 4. cap. 34. Offerimus (inquit) ei non quasi indigenti, sed gratis agentes. & mox: Quemadmodum enim Deus non indiget eorum que à nobis fiunt, sic nos indigemus aliquid offerre ei. Non aliter enim nos quoque Ecclesiis indigemus, ad conueniunt in gratiarum actionem, tum sacrificiorum, tum orationum, tum etiam concionum, agendas. Siqui autem Patrum vetustissimorum, uti Minutius, Arnobius, Lactantius, videantur templa nulla agnoscere, aut de templis idolorum expresse loquuntur, aut si sua aduersus Gentes defenderent, χριστοθητήριον metuebant: quare admodum sobrie illorum meminerunt; deinde Templa, vocabant Idolorum, Ecclesiarum, Christianorum; uti patet infra cap. 11. Christianus (inquit) thurarius, si per templa transtibit, quum paulo prius dixerit, Lanistam ab Ecclesia arcendum. Quibus adde, quod perdurantibus illis primis Christianorum persecutionibus, vix permisissimum fuerit Ecclesias edificare; quò pertinent que de antelucanis cœtibus Apolog. 39. cap. & alibi frequenter ab Auctore recensentur.

30. attollere ad Deum Patrem manus matres idolorum, his manibus adorare.] Locum hunc pro Adoratione in sacrificio Christiano facere adnotauimus initio lib. de Orat. num. 1. Synedochion autem addit: quæ foris aduersus Deum adorantur, eo quod operas in manibus facta adorentur.

31. manus admouere corpori Domini.] Pertinet hic locus ad eam consuetudinem, qua in manus trahebatur Eucharistia, cuius meminimus loco mox citato, & latius in lib. de Laps. B. Cyp. num. 82.

32. si ab aliis manibus accipiant, &c.] Hic iterum insinuat alia consuetudo, qua (sicuti loquitur Iustinus Martyr Apolog. pro Christianis) Eucharistia de manibus presidentium sumitur, ut potè à sacerdotibus corpus Domini, & à Diaconis calix Dominicus, quamdiu administrari fidelibus solet, quorum illud manifestissimum est quam ut probatione sit opus. Hoc verò à nobis comprobatum est in Epist. B. Cyp. 65. num. 14. & in lib. de Laps. num. 88.

33. Adleguntur in Ordinem Ecclesiasticum.] Quem hic Ordinem Ecclesiasticum, infra lib. de Prescript. adu. heres. sacerdotalia munera appellat, ubi de Sacramento Ordinis, & singulis eius gradibus latius B. Cyprian. epist. 33. & 68. Ordinationes clericas seu clericorum vocat. Greci cum Apostolo Paulo ad Timot. & Titum χριστοθητήριον, seu manusimpositiones.

34. isti quotidie corpus eius laceffunt.] Similiter

TULLIANUS
notati omnibus
MELI
A. V.
16.

Paulopost: in quibus corpus Domini scandalizatur. quibus adeo locis, & eo quo precescit, manus ad-mouere corpori Domini, mirè probatur veritas corporis Domini in Eucharistia, de qua aliquid adrigimus lib. de Oratione cap. 6. num. 23. & plura dicturi infra lib. 4. adu. Marc.

CAP. VIII.

35. Sunt & alie complurium artium species, &c.] Capiti huic inscriptionem damus: Quod etiam Idololatria sit, Idolorum templa, aras, ædificia, aut insignia fabricare, vel exornare. Legimus autem interiectis aliquot lineis cum Latinio: sine idoli confectura, pro eo quod erat: confectura.

36. albarius tector. Terra Chia (inquit Plin. lib. 35. cap. 16.) lacte diluta, tectoriorum albaria inter-polantur: & lib. 36. cap. 23. Contrà in albario opere, vt macerata calx seu glutinum hæreat. Ex quibus locis colligitur, tecta albario opere confecta dici, qua calce fæciuntur, & quibus proinde tectoria induuntur: nam eadem voce vides etiam usum Plinium.

37. & cisternam liare. Albarij tectoris etiam hic opificium esse posteriori loco citato indicat idem Plinius: & cisternas (inquit) hærena pura & asperse quin-que partibus calcis quam vehementissimè duabus construi convenit, fragmentis silicis non excedentibus libris. At qui ego quidem existimo legendum profus: ligare, quam liare, verum nolui immutare veterem lecturam, si forte, vt multa alia, vox sit Tertulliano peculiaris, iam ob-soleta.

38. & cymatia distendere. Videtur cymatia nuncupare arcus ipsos templorum seu tectorum, creta in-crustatos, voce derivata à cyma, id est illiusve a-quarum, quod illi arcus pluviarum illuuiem impediunt. Atque adeo malim legi paulopost: parietibus incru-stare, quam incrustare; quod incrustare parietes calce albarij tectores soleant. Verum neque hic teme-rè aliquid immutandum putavi.

39. Nam qui signum describit. Signum hinc vocat quod supra: insignia. Agit autem contra signa Deorum imaginibus insignita, à quorum missione Sigil-laria dies festi Saturnalibus additi nuncupantur à Ma-erobio Saturn. lib. 1. cap. 10. seu potius que parietibus so-lent adfigi, eo quod paulopost sequitur: Quot parietes signa desiderant.

40. Qui de tilia Martè exculpit. Quum non ex omni ligno (vti in proverbio est) Mercurius aut cetera Deorum simulacra fieri soleant, sed iuxta Pausaniam, ex ebore, cupressu, cedro, quercu, fontace, loto, bucco, quibus Theophrastus Ecam addit, quippe que Plinio teste lib. 16. cap. 40. cariem vetustatemque non sentiant (quibus ipse alicubi vitim adicit, ex qua Iouis in Populonia simula-crum vetustissimum) maximè autem ex Thya arbore (si Gyraldo in historia Deorum creditur Syntag. 16.) quam contra vitia omnia incorruptam tradit idem Plinius lib. 13. cap. 16. ego pro fus hic legendum censo de Thya; sed neque hic coniectura mee nimium tribui velim, quippe qui per Ironiam ita locutus videri possit, quod Plinius lib. 16. cap. 40. tiliam inter ceteras arbores aptissimam dicat scitis faciendis: Mars vero armipotens & armiger dicatur, atque adeo etiam cum scuto aliquando pingatur, maximè quum subungat: quanto citius armarium compingit, fieri enim solent armaria ex tilia, quod & mollissima sit, & tamen tenacissima, Plin. ibidè teste.

41. mercedibus & manufpretiis. Similiter hæc duo coniuncta sunt à Varrone lib. 4. de ling. Lat. Merces

(inquit) à merendo. Quod manufactura erat, & datum pro eo Manupretium, à manibus & pretio. Perinde enim est, siue Manufpretium, siue Manupretium dicas.

42. Soccus & baxa quotidie deauratur. Soc-cus (iuxta quod Rhenanus adnotavit in lib. adu. Valer-ianos) Comedorum erat calcus, sicuti colburnus Tæ-gedorum: Baxa seu baxea Philosophorum, vti dicitur lib. de Pall. cap. 4. num. 82. ad illud: Si Philosophus in purpura, cur non & in baxea Tyria, nisi autem minime Græcos decet. Ex quo adeo etiam constat deaurari baxeam solere, quod de focco hic scribit Auctor.

43. lances & scyphos facilius ambitio, &c.] Haud dubiè alludit ad lances centenarias & quin-quagenarias, de quibus Apol. cap. 6. & lib. de Pall. cap. 5. num. 102. & 103. De coronis latius lib. de Coron. milit.

CAP. IX.

44. Anima daërtimus inter Artes, &c.] Titulum huius capituli scripsimus: Quod Astrologi & Magi Idololatriæ etiam sint obnoxii.

45. De Astrologis Ne loquendum quidem.] Eodem modo coniungit Apologeticus cap. 35. Astrolo-gos, aruspices, augures & Magos, item cap. 41. ariolos, aruspices, Mathematicos; vnde & ap-quentibus patet, per Astrologos accipere Auctorem Ge-nethliacos (non Astronomos, de quibus alia est ratio quippe qui stellarum sint interpretes, stellæ Sæce-ni & Martis obseruent, & aliorum climactica nuncient, quorum denique digitus aut radius deor-tur cælo. de quibus suis quibusque locis infra dicetur. Porro contra hos non solum disputant ex Christianis Do-ctores Syrus, Origenes, alique ab Eulebis citati vni-versalium, lib. de Prepar. Euang. 6. cap. 2. August. pag. 212. locis: sed ipsi etiam ethnici, Phavorinus apud Galen. lib. 14. cap. 19. alique philosophi apud Euleb. lib. 2. cap. 6. denique & Plinius saltem eas artes Mathematicas, qua cum Magia coniunctæ sunt, lib. 30. cap. 1.

46. quorum nomina celo inscripta. Deo-quest. lib. 7. de Civit. Dei integro cap. 15. de stellarum caelestium Planetis nempe) quas Pagani Deorum se-orum nominibus nuncuparunt. Addit s. Barthelemy, Etym. cap. 30. à Diis, quorum nomina Romani sydera sacrauerunt, etiam dies appellatos. Primum enim tempus diem à Sole appellauerunt, Secundum à Luna, Tertium à stella Martis, Quartum à stella Mercurij, Quintum à stella Iouis, Sextum à stella Venèris, Septimum à stella Saturni. Quibus nomina hæc (inquit Beda lib. de Temporum cap. 4.) Gentilitas indidit, habere s. Barthelemy Sole spiritum, à Luna corpus, à Marte sagittas, à Mercurio ingenium & linguam, à Ioue temperantiam, à Venere voluptatem, à Saturno tarditatem.

47. immutabili arbitrio. Ita fatum deservit quod agnoscendum non esse Christianis adnotavit Polog. cap. 1. num. 17.

48. amatores feminarum.] De hoc errore Ter-tulliani latius inter Prolegomena.

49. proditores etiam huius curiositatis.] Pro-fertis verbis Daemonum nequitia inuentam fuisse Astrologiam, aruspicismam, auguratumem, oraculæ, & præter artem Magicam, tradit Lactant. lib. 2. cap. 17. Neque stat illud Arnobij: Quando siderum motus aut ratio-pta est Genethliaca scri, numquid post Theod. & Manupretium, aut post Arlantem, vt quidam ferunt.

Vini creditur in lib. 8. de Civit. Dei B. August. cap. 26. Theu demonem illum vocat Phadru in Platone. Quin- etiam est cum Plinio lib. 30. cap. 1. & Epiph. initio oper. Panarj, Zoroastrem (qui & Ero Pamphilus) primum inuentorem faciamus. Astrologia, non dubium quin in- stituta demonum primam inuenta sit, maxime si Au- ctorem sequamur in eo, quod sub fine capitis dicit: Astro- logiam Magie speciem esse. Vide infra l. de Hab. mul. cap. 2. num. 22.

50. expelluntur Mathematici.] *Esti uelutis pro disciplina in bonam partem accipiatur subinde, à qua Mathematica discipline, Geometria, Gnomonica, Mu- sica, Arithmetica, Astronomia: tamen Mathematici ferè in malam partem accipiuntur pro Genethliacis, & Astrologis seu Chaldaeis, quomodo etiam hic ab Auctore & paulo post Mathetis: quo pertinet etiam illud Iuuenia- lis sat. 14.*

Nota Mathematici genesis tua.

Atqui in eadem sententiam B. August. lib. 7. de Civit. Dei cap. ult. tradit. Has artes etiam ante Saluatoris no- stri aduentum in ipsi ciuitatibus Gentium legibus solere prohiberi, & pœna seueriss. vindicari. Qui est præcipuum agat de Hydromantia & Necromantia, tamen idipsum hic de Mathematicis uidetur affirmare Auctore, nisi forte istud referat ad id quod sequitur.

51. Vrbs & Italia interdicitur Mathematicis.] De hoc in hæc verba Suetonius in Vitellio cap. 14. Nullis insensior quam uernaculis & Mathematicis, ut quisq; deseretur, inaudiatum capite puniebatur. Exacerbatus, quod post Edictum suum, quo iubebat intra Kal. Octobris Vrbe Italiæque Mathematici excederent, statim libellus est propositus, & Chaldeos dicere, Bonum factum est, ne Vitellius intra eundem Calendarum diem usquam esset. Vide eadem de re Origenem hom. 6. in Iosus, & 3. in Hieroniam. Tradit etiam Tacitus à Vespasiano pulsos Vrbe Mathematicos.

52. Sed Magi & Astrologi ab Oriente vene- runt, &c.] De istis inquit supra Auctore lib. adu. Iud. cap. 9. Nam & Magos Reges Oriens habuit. allu- dit enim, quantum apparet, ad illud Plinij loco supra- citato. Ita Magia possessis hominum sensibus triplui vinculo (Magia nempe, Medicine, & Mathematices) in tantum fastigij adoleuit, ut hodie etiam in magna parte Gentium præualeat, & in Oriente Regum Regibus imperet.

53. De Christo feliciter est Mathetis hodie, &c.] Ironia esse patet ex ipso contextu, quare non est quod quisquam hinc opinioni sue suffragari putes Tertullianum. fi- quis etiam Christi genitum ex stellarum cursu metiri au- sus fuerit. Legimus autem post num. 54. omisa negatione non superflua: ne illos Herodes persequeretur. Atqui de Saturno quadrato & Marte trigono vide infra Tom. 3. lib. 1. adu. Marc.

54. At enim scientia ista usque ad Euangelium, &c.] Hæc causa fuit Constantino primo Christiano Im- peratori legem edendis contra hanc scientiam, Cod. lib. 9. tit. 19. Nemo inquit Astruicem consulat, aut Mathe- maticum, aut Ariolum: Augurum & Vatum praua consilio conuectat. Chaldaei & Magi, & ceteri, quos maleficos ob facinorum magnitudinem vulgus appellat, nec ad hanc partem aliquid moliantur. Sicat omnibus perpetuo diuinandi curiositas: etenim supplicium capitis feret gladio ultro prostratus, quicumque nostris iussis obe- quium denegauerit.

55. Sic & aliam illam speciem Magie, &c.]

Etiam hoc necessariò legimus, pro eo quod incongruè lege- batur: alia illa species. Atqui de Magia quæ miraculis operatur, id est signis mirandis, latè tractauit Auctore supra Apolog. cap. 23. in integro, & latius infra Tom. 3. lib. de Anima; & nos utrobique Adnotationibus nostris: Latitantium etiam loco supra citato latissime.

56. de circulatoria secta.] Circulatorias præsti- gias vocat in Apol. ubi vide Adnot. nostras num. 336. 57. aut sopheras, aut Chaldaeos, aut incanta- tores, aut coniectores, aut Magos.] De horum inter se differentia, infra etiam latius lib. de Anima, ne hic prolixiores simus.

58. ubi litterator.] Ita transulit uocem Græcam *γερμανικὸς* (pro eo quod interpres uulgatus: ubi scriba) more suo, quum eodem significatu sit illi uisitata: lit- teratura cap. sequenti, & lib. de Anima. Eum etiam hic, quod mox: saculum, interpretatur uocem *εὐνοῖος*. 59. climacterica.] Climacterica usurpat substanti- uum, pro climacteres, quas Chaldaei uocant pericula uir- te, fortunarumque hominum, quæ Marcus Varro (teste Gellio lib. 3. cap. 10.) grauisima fieri septenariis, præcipue autem anno atatis 63. scribit. Quo pertinet illud Augusti epist. ad Caium nepotem suum, apud eundem Gell. lib. 15. cap. 7. Spero (inquit) letum & bene ualentem cele- brasse quartum & sexagesimum Natalem meum. nam ut uides, x. quæ triage. communem seniorum omnium, tertium & sexagesimum annum euasimus. Verum fides penes illos esto: nouit enim Christianus nihil illis tri- buendum.

60. cuius digitus aut radius abutitur cælo.] Quæmadmodum enim de Radio Geometrico dixit Virgil.

Descripsit radio totum qui gentibus orbem; ita etiam alibi de radio Astrologico dixit, describere radio cæli meatu. Est autem ferreum instrumentum, aut æneum, quo lineas indicant aut terrarum, aut cæli.

CAP. X.

61. Quærendum autem etiam est, &c.] Inscr- iptionem dedimus huic capiti: De ludimagistris Idolo- latriis.

62. si non tabularia Idolorum, Quinquatria tamen frequetabit.] Tabularia fuisse suspicor festum aliquem diem, quo tabulas litterarias Idolis dedicabatur. Quinquatria, qui & Quinquatris, dies festus, ita di- citur iuxta Festum, non à numero dierum, sed quod post die quintum Iduum celebraretur. Minerue autem dicarum existimant, quod eo die adæ eius in Auentino consecrata sit. Varro de ling. Lat. lib. 5. etiam Quinquatrus mino- res narrat, in quibus Idibus Iunio ab similitudine maio- rum tibicines feriat per Vrbe[m] uagabantur, & con- ueniebant ad eadem Minerue.

63. Ipsam noui discipuli primam stipem Mi- nerue, &c.] Minerua intelligit: ita enim nuncupabatur primam stipem, quam magistris noui discipuli da- bant. Hinc illud Varronis lib. 3. de re Rustica. *Axius: Merula mi (inquit) recipe me queso discipulum, & c. ille: Quin, simul ac promiseris Minerua, incipiam, id est, cœ- nam. Meminit etiam B. Hieron. in Epist. ad Ephesos, & innuunt Horatius & Ouidius alicubi, quæmadmodum primus adnotauit Politianus. Lego autem mox: Quid minus est inquinamenti eo quod præstat, pro: in- quinamento quod. Hoc autem: uerbotenus de Idolo- thyto, confirmat illud Varronis, quod Minerua ferè cœna fuerit, quam hic proinde uerbotenus Idolothytum nuncupat. Infra autem latius c. 13. de Idolothytis.*

ULLIAN
notati onibus
MELI
A. V.
16.

63. tam Mineralia Minerarum.] Sive Mineralia plurali numero accipimus cenam predictam, sive Minerarum festa, perinde est. Nam & Quinquatria Minerarum max duximus dicata, & Olchophoria Athenis celebrabantur, quorum Plutarcho crebra mentio, in quibus pueri ingenii pubescentes eligebantur, qui serrent *ὄσπλις*, id est, ramos ac palmites cum suis racemis, in templum Minerarum Sarrados. Item & Panathenæa in Minerua honorem singulis quinque annis celebrabantur, in quibus, teste Aristophane & Suida, pueri tantum certabant, & victori ex olea corona premium dabatur.

64. Saturnalia Saturni, quæ etiam feruiculis.] De Saturnalibus latè infra cap. 13. ubi particularim agitur de festis Idolorum, quemadmodum & de strenis & de Brumis honorariis. Hic sufficiat adnotatum, quod sicut à Latinis in Saturnalibus, ita & apud Græcos in Anthisteria celebratur (vri adnotat Gyraldus hist. Deorū hnt. 17. ex quo etiam precedentia) ferui, quos hic diminutiue feruiculos dicit, conuiuio liberalibus excipiebantur.

65. & septimontium.] Septimontium (inquit Festus) appellabant diem festum, quod in septem locis faciebant sacrificiū Palatio, Velis, Fagutali, Suburra, Cælio, Oppio, & Cæstis, de quo plura Plutarcho, si Gyraldo creditur, in Casibus Romanis. Quod confirmat his verbis Varro l. 5. de ling. Lat. Dies septimontium nomen ab his septem montibus, in quibus sita Urbs est. Qui quidē l. 4. meminit etiam montium Cælij, Cispij, & Oppij, ut in regionū Partina & Suburana, & luci Fagutalis & Velarum. Quare operæpretium foret duos hos Auctores in concordia de istis montibus reducere, verum ad alia properandū. Arque de Icholis flore coronandis, l. de Cor. militis.

66. Flaminica.] De his lib. de Monogamia ad illud: Flaminica semel nubit.

67. & Adiles.] Adilis (inquit Varro de ling. Lat. cap. 4.) qui ades sacras & priuatas procuraret, hic verò Adiles pro Flamines accipi videtur.

68. Ichola honoratur feriis.] Non importune etiā ferias Idolatriæ adscribit Auctor, nam Feria (inquit Festus) à feriendis victimis appellata. Cui addit: Ferias antiqui Festas vocabant: & alie erant sine die festo, ut nundinæ; alie cum festo, ut Saturnalia. Quibus adde ad institutum Auctoris, Cerealia, & Idolorū natales.

69. Deos ipsos hoc nomine obliqnat.] Accipit obliqnat, pro eo quod immediatè dixit: testimonium dicit, metaphorā sumpta ab us qui obliqnatione sua fidem faciunt, similiter infra num. 78.

70. cum prohibeat Lex (ut diximus) Deos pronuntiare.] Hæc adhibere intelligit illud Exodi 23. Et nomen aliorum Idolorum non memorabitur, neque audietur ex ore vestro, iuxta 70. pro eo quod noster interpret ex Hebr. Per nomen externorum Deorum non iurabitur. Nam idipsam repetens infra cap. 20. sic reddit: Præcepit ne Deos vocemus eos.

71. & nomen hoc in vano collocari.] Aperiens infra ibidem: Non fumes (inquit) nomen Domini Dei tui in vano, id est, in Idolo. Quod quum B. Cypri. accipiat de non iurando, lib. 3. Testim. ad Quirini cap. 12. pulchrè idipsam Tertull. etiam interpretatur de Iureiurando per Deos; atque adeo in idem recidit utraque scriptura precedentis translatio.

72. qui de Idolis catechizat.] Hinc apparet Auctoris sententia, quod in precedentibus nō loquitur de nuda Deorum ac nominum eorundem pronuntiatione, sed catechizatione & predicatione, ac honorifica mentione, ut id nemo contra nos detorqueat, qui fortassis quibusdā videbor

in his explicandis prolixior; sed meminerit Lector meo doctis, sed potiss. rudibus has Adnotationes conferre, ut necubi hæreant. Atqui *ἱεροποιεῖν* & *ἱεροποιεῖν* consistunt in erudire est; quæ translatum à Christiano ad eruditionem fidei, vti latius infra To. 3. l. de Praef. hæret. ad illud: quis carechumenus, quis fidelis, incertum est. Similiter etiā & apud Antiquos, potissimum in Iudæis, vsitata vox ab *ἱεροποιεῖν*, quod est vocare, eo quod apud prescos *ἱεροποιεῖν* moris esset, ut mysteria veterum, non scripto ad posteros transferentur.

73. de publicis propriis sollempnitatibus.] Oppor illud de illis loqui, de quibus supra: Tabularum Quinquatriis, & Mineralibus.

C A P. XI.

74. Degenerabimus, si cetera delictorum cogitemus.] Trullus huius capitis ponitur à nobis: De negotiatione mercium quæ ad Idolatriam pertinent. Proferunt autem legimus: Degenerabimus, pro quod nullo sensu legebatur: De generationibus.

75. qua quidam irretiti circa fidem naufragum sunt passi.] Posterius istud etiam legit B. Cypri. tom. 1. l. 1. l. 1. (ubi aliquid diximus Adnot. nostris n. 47.) in libro de Quir. c. 61. Tertullianum opinor hoc libro mutatum, qui etiam paraphrasticè potius & metaphoricè veritatem de verbo, id quod Græcè est: *ἡς τὴν δὲ ἐξ ἐπιπέδου τῆς ἀνθρώπων ἐπὶ τὴν θάλασσαν*, pro quo reddidit noster inepres, Quam quidam appetentes errauerunt à fide, forsassis allusit ad illud cap. 1. eiusdē epist. ad Romanos, naufragauerūt à fide. Lego autē mox: Ceterum impeditas abscedat, (omisso dat. superfluo) que elicitur adquirendi.

76. Sit nūc aliqua iustitia questus secuta, etc.] Hæc pertinet illud sapientis: Non iustificabitur capax peccatis laborum: unde & l. de Patientia, vocat: mercimoniorum pericula questuosa. Non differtur merum aliquam negotiationem de iustitia securam, immo quum paulopost subdat: Nemo contendat post hoc modo omnibus negotiationibus cōtrouersari.] De hoc

77. thura dico & cetera peregrinatis.] De hoc vide supra Apolog. cap. 30. num. 442 de Pompeio lib. de Spectac. cap. 7. num. 61.

78. nobis quoque insuper ad solatia sepulcrum sit.] Eodē modo dixit Apolog. c. 42. Si Arabie quaeratur, sciat Sabæi pluris & carius suas merces Christianis sepeliendis profligari, quàm diis fuerint.

79. lanitam.] Lanita (vri ex Rheano l. ad Gregas diximus) presertim erat Gladiatorum.

80. ab Ecclesia arceri.] Similiter paulopost hoc contrarium huius, retinere in Ecclesia. Quomodo faciat hoc pro Excommunicatione Ecclesiastica, licet non hic de ea tractandi, nisi id iam olim fecissimus Auctor nostris in B. Cypri. ad Epist. 35. n. 8. ac 19. & ad Epist. 77. n. 13. & 15. quemadmodum etiam ad illud Apolog. cap. 1. Præsident probati quique seniores, &c.

81. & exufflabit.] Alludit ad exufflationem demonum, que fit in Exorcismis ante baptismum, & subiungit: qua constantia exorcizabit illum & suos. De quibus omnibus latius l. de Baptismo infra To. 3.

C A P. XII.

82. Malè nobis de necessitatibus humane prohibitionis, &c.] Tractat hoc caput: Quòd non oporteat post fidē pretereire vitæ necessitates ad Idolatriam. Quam quidem obliqnationem fecit sibi proferre, sed hie sit se plenius respondere.

83. post fidem obsequatam.] Alludit ad testifi-
cationem fidei, que fit ante Baptismum, de qua etiam lib.
de Baptismo.

84. edificii illius, &c.] Edifex pro Aedificatore,
non adum duntaxat, sed cuiusvis structure; & max:
defunctus, non pro mortuo, sed pro eo qui ab opere capto
defungitur.

85. nolite cogitare de victu.] Vno verbo exprimit
quod alibi ad verbum ex Mattheo: Nolite cogitare de cra-
stino, quid edatis aut bibatis.

86. Opera & conditionalis erit.] Videtur Opera
accipi pro Operario: conditionalis vero pro eo, cuius officium
aliquid codere, que paulo prius Aedifici vocatur; na simili
intellectu & l. de Cor. milit. & l. de Resurr. carnis, condi-
tio ab Auctore usurpatur, pro: re condita seu creata.

87. vel corpus solū, quod in domū Christi est.]
Corpus aut mutilus locus, cui sine MS. cod. mederi non
licet, nisi forte ex coniecturis parum probabilibus.

88. Sed que penes homines difficilia, penes Deū
facilia.] Similiter l. de Baptif. Prædifficilia penes ho-
mines, facilia penes Deū. Ita transferens quod & ecclē
est Luca 18. τὰ ἀδύνατα καὶ ἀγνώστους, δύναται
ὁ θεὸς καὶ τὰ θεῶν, pro quo vertit interpres noster: im-
possibilia, & possibilia, utriusque recte.

CAP. XIII.

89. Sed omnem adflatum eius, &c.] Capiti huic
titulus imposuimus: De fectis & extraordinariis aliis
sollemnitatibus Idololorum.

90. De Spectaculis autem, &c.] Vel hinc patet li-
brum hunc posterius scriptū libro de Spectaculis, et au-
thenticum quoque esse, ac germanum Terullianum factum.

91. communicantes nationibus in Idolicis re-
bus.] Pulcher locus, quod saltē cum nationibus com-
municare non possimus in rebus Idolicis, id est que
idolis consecrate sunt; & proinde quod subdit de habitu,
sive victu; vel quo alio genere latitiae earum, ita
intelligendum quatenus ad Idololatriam pertinent; alioqui
iuxta Apost. Pauli, mundum exire oporteret, sicuti infra
ipse Auctor allegat cap. sequenti.

92. vita & morti.] De simili loco vide l. de Spectac.
c. 26. n. 194. ubi & sequens scriptura citatur c. 27.

93. Sic & Lazarus, &c.] Omnino sic lego, pro eo quod
tamquā elegantius substitutum erat: Eleazar. na illud &
Græcè & Latine legitur tum apud Lucā, tum apud inter-
pres veteres omnes, & nominatim etiam à B. Cypri. epist.
35. ac l. 3. 7. epist. ad Quirin. c. 61. immo ab ipso Terullia-
no infra l. de Anima: Et quid (inquit) illic Lazari no-
men, si non in veritate res est?

94. Sunt quidam Munerum dies.] Munera hic
pro donis accipit, non ut supra l. de Spectac. pro ludo Gla-
diatorio, aut ut alibi, pro: officio. Alludit autē tum ad
quingentarios minores, de quibus supra n. 62. qua Mi-
nustule (seu iuxta quod Gyraldus adnotat ubi supra) à
quibusdam Munustule à mīrēdis vltro citrog muneribus
distribuitur: de strenariis diebus, de quibus ibidē et c. sequi-
tur Saturnalibus seu Ianuariis Kalendis, aut Brumæ
tempore.

95. quid participas Idolothyta sollēnia.] Idolo-
thyta proprie accipit pro omni eo quod idolis sacratum est; a-
liqui in scripturis sacris & Auctoribus Christianis, tam
Græcis quam Latinis, proprie ad cibos idolis immolatos
pertinet.

96. da formā in quā velis agi tecū.] Pertinet etiā
hic ad phrasin Iureconsultorū, & maxime quod sequitur:
Enimvero et si simulaueris (ita lego pro: & dissimula-
betis) tentatus addictus es, ac si dicat, quodammodo

Idolis iam venditus; nā addicere venditionis est, quem-
admodum recte adnotauit Rhenanus ad illud lib. de Pen-
nit. cap. 6. Hoc enim pretio Dominus veniam ad-
dicere instituit.

CAP. XIII.

97. Sed enim plerique iā indaxerūt animo, &c.]
Hoc caput inscripsimus: De iisdem, & quod non sit
ignoscendum iis que ethnici faciunt.

98. ne nomen blasphemetur.] Eodem modo pau-
lo post: in qua nomē merito percussit. & cum to-
tus Circus scelestis suffragiis nullo merito nomen
lacetit. Denique: benedictio est nominis. De signifi-
catione autem Nominis vide lib. de Patient. cap. 2. n. 11.
Et de clamoribus Circi: Christianum ad leonem, lib.
de Spect. cap. 27. num. 196.

99. Veltri causa nomen meū blasphematur.]
Sic omnino lego cum Gagneo, pro eo quod erat: vix cuius
caussa. Alludit enim ad illud Isai. 52. Admiramini &
vultate, (hoc explicās vnica voce v̄e:) Hec dicit Dominus:
Propter vos nomen meum semper blasphematur in
Gentibus. Quod ipsi repetitur ab Apostolo Rom. 2. nisi
quod legatur ibi: Per vos.

100. Si hominibus placere vellē.] De h. lectio-
ne Terulliano & B. Cypriano familiari, pro eo quod hodie
legitur tam Græcè quam Latine: Si hominibus place-
rem, vide Adnotat. nostras in eiusdem Cypriani lib. de
Hab. & discipl. virg. num. 22.

101. Saturnalia.] De his aliquid diximus in Apolog.
c. 42. n. 550. & supra hoc lib. n. 64. Quibus adde ex Var-
rone lib. 4. Quod cæli principium (sit rerum) ab satū di-
ctus est Saturnus, et quod ignis sit generationis principium,
Saturnalibus cerei superioribus mittuntur. Hinc illud
infra hoc eodem capite: Saturnalia, in quibus munera
commendant. Plura vide apud Gyraldum hist. Deorum
lib. 3.

102. & Kalēdas Ianuarias.] Mox simpliciter vnica
voce vocantur Ianuaria, in quibus strenæ consonant;
quod ipsum quum etiam hodie à gentilitate permanserit
in consuetudine, pluribus non est opus; reliquis interim
insolentia, contra quas scripsit Chrysof. inter serm. ad pop.
Antiochenum de Kalendis, iam penē interierunt.

103. vt omnes lucrificiam.] Quum hoc loco habea-
tur 1. Cor. 9. vt omnes saluos faciam, Græcè enim est ἵνα
πᾶντων τινῶς σῶσω: videtur memoria lapsus, aut hic
posuisse, quod bis terve repetitum fuit ibidem, ἵνα κερ-
δῶσω.

104. Ceterum de mundo exissetis.] Ceterum ac-
cipit, pro: Alioquin, & exissetis, pro: exisse deberatis;
nam vulgato interprete correspondet veritas Græca. Legi-
mus autem non multo post: Quod si nobis nullum ius
est communionis, eum Gagneo.

105. Sabbata (inquit) vestra & Neomenias &
ceremonias, &c.] Quum alibi solum duo legat priora
Auctor, hic etiam ceremonias addit, vt hinc costet sen-
sum duntaxat, tum hic, tum alibi, Propheta citasse, &
breuioribus verbis. Nam Isai. 1. sic legitur iuxta 70. Neo-
menias vestras & Sabbata & diem magnum non se-
ram, ieiunium & ocium & Neomenias & festiuita-
tes vestras odio habet anima mea, pro quo noster sic
& ceremonias. Græcè est τὰς ἐορτὰς, quare mirum est
quod non trāstulerit aut: festa, aut sollemnitates, ma-
ximè quum huic loco magis fuissent accommodata.

106. à Deo aliquando dilectā.] Præceperat enim
Deus obseruationem Sabbati, Exodi 20. Neomenia-
rum, Num. 28. & Ezech. 45.

107. & Brumæ.] De his Gyraldus hist. 8. hist.
Cc

TULLIANUS
Annotatiōibus
MELLI
A. V.
16.

Deorum. Bp̄ 1105; ut tradit Proclus in Hesiod. commēt. de re Rustica, Dionysius est, unde Brumalia, celebritas que in Bruma, atque adeo mēse Lenæone agebatur, tum in nostro Decembri, tum Ianuario. Huic autem celebritati videntur convenire Iulus quos hic adnotat.

108. & Matronales.] Matronalia (inquit ibidem Syncl. 1.) Kalendis Martii agebatur, ut Horatius, Ovidius, & Acron ostendunt, & Plutarchus & Festus, qui interim non nisi de Matralibus agit, Matris matris festus. De quibus sic etiam Varro: Libum testuatum, quod in testa calida coquebatur, ut etiam nunc Matralibus faciunt Matrona. Hinc opinor et Matronalia dicta; ad qua adeo aptare videtur Auctor illud: cōiuvia cōstreput.

109. non Dominicum diem.] Huius etiā meminit lib. de Cor. militis, dum dicit: Dominico die ieiunium nefas ducimus. & Apolog. c. 16. eūdem intelligit, quum dicit: Equē si Solis die lētia indulgemus, &c. ubi de eo latius Adnot. nostrarum n. 248. Auctor autem paulo inferius etiam diem octauum vocat, ac B. Cyprian. lib. 59. ad Fidum, primum post Sabbatum.

110. non Pentecosten.] Intelligere Auctorem non solum Pentecosten festū, sed etiam (uti loquitur de Cor. milit.) tempus illud integrum à die Paschæ in Pentecosten, patet ex eo quod mox sequitur: excerpte singulas sollempnitates nationū, & in ordinem texe, Pentecosten implere nō poterunt. Eodē modo & B. Hieron. libris aduersus Montanum & Luciferi tempus: per omnem Pentecosten dixit; & B. August. epist. 119. ad Ianuarium; item Irenæus Orat. de Pascha, citata à Iustino Martyre, quæst. & respons. ad Orthod. cap. 115. & Epiphani. in Epist. cathol. fid. Nicenum denique Concil. can. 20. & Basili. de Spiritu sancto, cap. 27.

CAP. XV.

111. Sed luceant (inquit) opera vestra.] Inscrībimus huius capitis titulum: De sollempnibus Cæsarium etiam non obseruandis. Neque verò hic primum, sed etiam Apolog. capite integro id tractauit Auctor, quod Lectorem ad Adnotationes nostras remittimus, post. nu. 461. 463. & 464. quo postremo loco tractat de lucernis tabernarum, & laureis ianuarum. Atqui etiam hic non integra scriptura verba citat, sed id quod ad institutum pertinebat; quomodo etiam lib. de Cultu semin. Neque enim diuinitas legitur Matth. 5. Luceat opera vestra, sed sic: Luceat lux vestra coram hominibus, ut videant opera vestra bona.

112. recogitemus omnē Idololatriā in hominis caullam esse, &c.] Hoc ipsum tractauit Apolog. toto c. 11. hoc titulo: Cur quum homines essent, facti sint ab hominibus Dij, caullas vanill. esse, et c. preced. Quod Saturnus, Iupiter, & alij Dij, homines fuerint, & non verè Dij. Vbi vide Adnot. nostras: item & ad illud eiusdē l. 34. cap. Maledictū est, ante Θεοδωρο Deum Cæsarem nuncupare. Habet etiā B. August. simili titulo integrū caput l. 8. de Ciuit. Dei c. 26. Quod omnis religio Paganorum circa homines mortuos impleta sit. Denique B. Cyprian. qui hic omnino Auctorem imitatur, lib. Quod Idola non sint Dij.

113. etiam ostiorum Deos.] Similes loci Auctoris sunt infra, Prior l. de Coron. milit. At enim Christianus nec ianuā suam laureis infamabit, si norit quantos Deos etiā ostiis diabolus adfinxerit, Ianuā & Cardā à foribus & cardinibus, & apud Græcos Thyreū Apollinē & Antelios dæmonas. Alter Scorpiaco adu. Gnosticos, l. sequi. Quas mihi (inquit) potestates ianitricas adfirmas iuxta Romanā superstitionem, Cardum

quendā (sue vti legendum puto, Cardēā quadam) & Forculū, & Limentinū, quas à cæcellis ordinis potestates; De quorum singulis mox plura, quod proprie ad hunc librum pertineant, atque adeo eisdem etiam numerat B. Cyprian. libro supracitato de Idololorum vanitate.

114. Cardeam à cardinibus.] De hac Adnot. nostris in eum Cyprian. lib. num. 30. Eadem autem est, quā dicit libentius Carnam vocant.

115. Forculū à foribus, & Limentinū à limine.] Ibidē de his Diis n. 29. Sic Arnob. l. 4. Limentinum & Limum, custodiam liminum gerere dicit, & ianitoria officia sustinere.

116. & ipsum Ianum à ianua.] Hinc (inquit) Rhenanus in lib. de Cor. milit. illud Septimij Afrī, non nisi Septimij Tertulliani, sed Septimij poetæ:

Iane pater, Iane tuens, diue biceps, biformis,
O care reum fator, o principum Deorum,
Stridula cui limina, cui carāmei tumulus,
Cui referata mugijunt aurea claustra muniti.

117. Apollineum Thyreaum.] Græci (inquit) dicit Rhenanus θυραίοι vocant, quicquid foribus adiacet, & extra fores est. Vnde & Saxo Cyclops, quo steliōm fuscū clauderat, nomen. Siquidem θυραίοι illi ianuas dicunt. Faciunt autem eiusdem mentione Macrobius et Nigidius, si Gyrardo creditur, cuius ara ante fores statuatur.

118. & Antelios dæmonas.] Rhenanus ubi supra Antelij Græcis Dij sunt, qui pro foribus dedicantur, & enim aras, vel Deorum statuas, vocabant subdiuales, ut pro soli forē exposita (nempe ab ἀντι τοῦ πυλῶνος ἰδ. ἰδ. 102). Hinc Epiphanius: Ἀντιπύλωτοι οἱ θεοὶ οἱ ἐπὶ τῶν πυλῶνων ἰδ. ἰδ. 102. Et rursum: Ἀντιπύλωτοι, ὁ ἀντιπύλωτος ἰδ. ἰδ. 102. βωμὸς ἢ θεός.

119. per antiquiss. Prophetā Enoch.] De hoc supra num. 15.

120. Nam & alia ostia in balneis adorantur.] Balnearum Deos intelligit in ostiis balnearum insculptos Genios aut Lares.

121. Scio fratrem per visionē, &c.] Similes vix nō recensuit supra l. de Spectac. c. 27. de eo cui litterarum somnis ostensum eius diei nocte, qua Trajanus dicitur, quales complures etiam apud B. Cyprian. reperiri videntur in illum Indice (ne hic prolixiores simus). Quod notandum cōtra eos, qui fabularum loco ceteras veritates existimant, & ea de causa Dialogos B. Gregorij & Apollinij luminatiur. Recensetur etiā altera reuelatio angelicis mulieri facta c. ult. l. de Velat. virg. & l. de An. sic legitur: Est soror apud nos reuelationū clariora ta sortita, quas in Ecclesia inter Dominica sollemniter per exstasim in spiritu patitur, cōterferuntur angelis, aliquando etiam cum Domino, & videtur audiri sacramenta, & quorumdam corda dignoscit & medicinas desiderantibus sumit.

122. nā antē processerat.] An hoc ad Processiones Christianorum pertineat, liberum est Lectorem iudicium. Illis latius lib. de Cor. milit. & libri ad Vercor.

123. probantes Idololatriam esse quicquid contra humani honoris modum adinstat diuinitatis extollitur.] Cōtrario ergo sensu hanc eum honorem sanctis Dei, tam in hac vita quam in celesti existentibus, immo & imaginibus eorum, qui humani honoris modum non excedit.

CAP. XVI.

124. Circa officia verò priuatarū & sollempnitatum, &c.] Tractat hoc caput: De sollempnitatibus, quod Idololatriæ non sint obnoxia nisi quis harum occasione sacrificiis inter-

125. vt toga pura. *[Quam hic intelligat, mox tum his verbis manifestat: vestitus virilis, tum illo: Toga verò etiam appellatio virilis est, quam nempè de-posita pretexta assumebant pueri anno atatis xvij. Que & pura nuncupatur (Budaio teste) quòd nec picta esset, nec triumphalis, nec pretexta. Meminit eiusdem Cicero l. 9. Epist. ad Atticum, quum scribit Cicero suo se puram togam dedisse.]*

126. vt nominalium. *[Eam sollempnitatem intelligit, qua (vt paslophost dicit) nomen imponi consuevit. De qua Cicero 13. Philip. Ego (inquit) eum, vt quod a patre accepi filio reddā, mea nominatione cooptabo. Hinc: gentilitate nominali dixit Varro de ling. Lat. lib. 7. quippe quòd Nomen gentis esset, vt pueri & latissimè deducit Onuphrius, ubi agit de Prænominiibus, Nominibus, Cognominibus veterum Romanorum. Quo pertinet illud eiusdem Varro. lib. 8. In seruis gentilitia (nominum nempè) natura non est in vsu, in nostris nominibus, qui sumus in Latio & liberi, necessaria. Itaque ibi apparet analogia, ut dicitur Terentius viri, Terentia femina, Terentia gens: (nam sic lego, pro: Terentium genus.) In Prænominiibus idem non sit idem, quòd hac instituta ad vsus singularia, quibus discernentur nomina gentilitia, vt à numero, Prima, Secūda, Tertia, Quarta, vt Quintus, Sextus, Decimus, & c. ne prolixiores simus.]*

127. Sed his accomodantur sacrificia. *[An de solis nuptiis loquatur, incertum, maxime quòd pueri quòs Bullas deponebant, Laribus eas suscipere sint soliti, et Toga in conspectu Deorum assumi soleat, iuxta illud Propertij: Mox vbi bulla rudi demissa est aurea collo, Matris & ante Deos libera sumpta toga. Certe celebrantur à Gyraldo Gamelia sacra nuptialia, in quorum illis Luno Gamelia colebatur mense Ianuario. Anaclyptica item, sed quantum apparet, sine sacrificio. Dies erat festus post nuptias, cum sponsa reuelabatur, cui tum munera exhiberi solent.]*

128. Si in vocatu. *[Vocatus pro vocatione accipit, imitatus opinor illud Cicero 3. de Orat. Senatus frequens, vocatu Drusi in curiam venit.]*

CAP. XVII.

129. Ceterum quid facient serui, &c. *[Titulo hoc insignimus caput istud: Quòd seruis fidelibus non liceat ministris esse Idololatria.]*

130. item Officiales. *[Officialiū coronas simili phraasi dicit Auctor de Cor. milit. ubi rectè Rhenan. interpretatur eas, que eorum sunt, qui in aliquo sunt publico vel privato officio; qua significatione etiam dicit Apuleius: Insuper potestas Officialium suum magna severitudine coerceri, quam significationem quoque indicat Auctor, quum seruos dicit, adherentes dominis, liberos patronis, Officiales Præfidibus suis.]*

131. Hinc proximè disputatio, &c. *[Definit hic Auctor exemplo Ioseph & Danielis, posse serui Dei alicuius dignitatis aut potestatis administrationem apud ethnicos capere, si ab omni specie Idololatriæ aut gratia aliqua aut astutia intactū se præstare possit. Locus qui videtur hac tempestate aptari posse in us regionibus, ubi nullū est exercitiū Catholice religionis.]*

132. in ornamento & purpura exstitere totius Egypti siue Babylonie. *[Respectu, vt ita loquamur, præferendum est ornamentū, nempè torques aureus, & stola bysina cū administratione totius Egypti, ad Ioseph; & purpura ac Imperium Babylonie ad Danielem.]*

133. neque sacrificet, &c. *[Speciem Idololatriæ hac habere tradit Auctor: sacrificare (quod sacerdotum est)*

sacrificiis auctoritatem (præsentia sua) accomodare (quod summorum Pontificum est) hostias locare, curas templorū delegare, ac vectigalia eorū procurare, (quod adituorū est) spectacula edere, aut edendis præesse (quod Adilium Curulium & Pratorū est) sollempne aliquid pronuntiare vel edicere, quod Auguriū est; denique iurare, quod apud ethnicos non nisi in Deorū fit nomine, vt infra latius cap. 20.]

134. neq; iudicet de capite alicuius vel pudore. *[Tum hinc, tu c. 19. videtur in ea fuisse sententia, Christiano non fuisse licita capitalia iudicia, etiā si in potestate seu magistratu constitutus esset; fortassis ea de causa, quod cōmuna essent iudicia criminalia, tam in Christianos quàm in ethnicos. Quò pertinere videtur illud quod habet infra l. de Cor. mil. c. 11. n. 127. Et vincula & carcerem, & tormenta, & supplicia administrabit.]*

CAP. XVIII.

135. Iam verò de solo suggestu & apparatu honoris, &c. *[Agit hoc caput, atque aded & titulus habet: Quòd nec vestii ornatus sit licitus, qui cū Idololatria cōmune quid habet. Nā suggestus pro ornato frequētissimè Auctori, cuius distinguit duplicè habitū, & ad vsū quotidianū, & ad honorem seu dignitatem.]*

136. Igitur purpura illa, &c. *[Purpuræ inuentum tale tradit Pollux l. ad Comod. 1. Tyrj seruit captū amore Herculem Nymphæ cuiusdā indigenæ, cui nomē Tyro, quæ canis eius secutus irreprantē scopulis purpurā cōspicitus, peresa caruncula, sua sibi labra puniceo cruore infecerit. Quum igitur ad puellā Hercules adisset, delectata illa infusa tinctura, quæ eam florentem in eius canis labris aspexisset, affirmavit sibi cum illo posthac nihil fore, nisi ad se vestem afferret etiam canis illius labris splendidior. Quocirca Hercules inuenta animatæ, collectoque sanguine, munus puella detulit, primus (vt illi dicitur) punicea infestura auctor.]*

137. vel trabecæ vel palmatæ, &c. *[Trabearū tria genera, teste Seruio, iuxta Suetoniū l. de genere vestii. Vnū quòd Diis sacratum, tantum purpura factū, aliud Regum (de quo hic) quòd purpureū quidē est, habet tamē aliquid albi, Tertium Augurale ex purpura & cocco misum. Erat autē vestis togata purpurea circūdata, subtemine puniceo, quæ aureæ fibule necēbant: ita dicta, quòd trabes pannorū haberet. De Palmatis, quæ triumphantium vestes erant; vide Apuleg. c. vlt. n. 620. De Coronis autem sacerdotum Prouincialium aureis, l. de Cor. milit.]*

138. à toga candida cādidi. *[Toga cādida erat, quam petitores Magistratum induebant, à qua Cādidi; ab illis ad alios traducta Metaphorā, frequenter ea voce vsus est Tertullianus, quemadmodum ad nosse nos putamus alicubi.]*

139. sed ingenuitatis apud Barbaros insigne. *[Adnotatu hoc dignis de purpura. Porro omnino legitimus: Quemadmodum enim Ioseph, &c. pro eo quòd erat, ex litterarum vicinitate: Quodammodo; nā correspondet illud: sic penes nos quoque, &c.]*

140. poterit & pueri prætexta cōcedi, & puellis stola. *[Pauloprius etiam prætexta ab Auctore commemorata sunt, genus Toge, ita dicta, quòd purpura prætexterentur, qua utebantur (vt supra dictū est) pueri, ad 17. annum vsque. Stolam Nonius Marcellus etiam virilem describit, sed postea serè pro sola muliebri veteres vsurparunt. Quare rectè puellis stola hic ab Auctore tribuitur; quò pertinet etiam illud lib. de Pallio c. 4. & stolam & supparum & crepidulum.]*

141. prætexta & trabecæ & laticlaui, falces quoq;
 Cc ij

& virgē.] De his ita Plinius l. 9. c. 39. Purpure vñ Romæ semper fuisse video, sed Remulo in trabea. Nā Toga prætexta & lato clauo, Tullum Hostiliū ē Regibus primum fuisse vsūm Hetruscis deinceps satis constat. Fuisse autem Latum clauum non Senatorium modo, sed & sacerdotis. De Trabes idem habes supra num. 137. De fascibus (quorum mentio per nos facta Adnot. nostris in epist. 16. B. Cyp. n. 10.) videtur etiam hoc Auctor sentire. nam mox subiungit: vnius collegij insignia, fascēs & purpuras gestant; Quamquam putem potius legi debere: fascias, sicuti lib. de spectaculis.

142. vbi caput suum colloceat.] Apud Gagnæum desiderabatur suum: quod etsi Græcè hodie non sit, in MS. tamē cod. Latinis legitur. Atqui: colloceat vertit, pro: reclinet, et mox: qui teneris veltiūtur, pro: qui mollibus.

143. vultu denique & aspectu inglorius.] Alludit ad illud Isai. 53. secundum 70. Aversā est facies eius, despecta, & non est reputata. Accedit autem magis ad nostrum interpretem, qui legit: Et quasi absconditus vultus eius & despectus.

144. quibus sordido ministerio functus est.] Nempe dum pedes discipulorum lauit.

145. Tu si diaboli pompam cierasit.] Vide lib. de Baptismo infra Tom. sequ. de renuntiatione pompæ diaboli, & alicubi de cieratione.

CAP. XIX.

146. Posset in isto Capitulo, &c.] Titulus huius capituli est: Neque militiam licitam, quæ aliquid cū Idololatria commune habet. De quo latius infra lib. de Cor. milit. hic pauca quaedam adnotabimus, quorum ibi non sit mentio.

147. etiam caligata.] Et hæc phrasī Iureconsultorū est. Vt enim tit. De his qui infamia notantur; Dimissum (inquit) accipere debemus militē caligatum. & Venuleius, l. Militibus. Dig. de Custod. et exhib. reor. Is qui exercituum acceperit, etiam ius animaduertendi in milites caligatos habet. Ita verò dicti milites Manipularij, à Caliga militum, iuxta Suetonii Caij Cap. 9. qui idē dictum scribit Caium Cæsarem Caligulam, quod inter Manipularios milites natus.

148. signo Christi.] De signo Crucis Christi, quod fronti imprimitur, vide lib. de Baptismo, Tom. sequ.

149. Et virgā portauit Moses.] Alludit ad Ducis militum officia, qui virgam præferit, quæ milites in officio continet; qui subinde fibulis aureis (iuxta Liviū lib. 7.) eos donari consuevit antiquitus, qui lotis seu corrigiis gladios cingi solet, qui agmen agit, & bellat, seu bellum auspiciatur.

150. fibulam & Aaron, &c.] Pncinos aureos intelligit, quibus colligabatur Superhumeralē & Rationale, quemadmodum lori nomine, Ioannis Baptista Zenam pelliceam.

CAP. XX.

151. Sed enim quum conuersatio diuinæ disciplinæ, &c.] Inscriptionem huius capituli damus: Etiam verbis abstinendum ab Idololatria.

152. Ecce homo & facta eius, &c.] Scripturæ hūc locum hæcenus reperire non potui: quærat diligens Lector alicubi in editione 70. Habet eandē B. Aug. Medit. cap. 39. sed sine adscriptione loci.

153. in templo Æsculapij, &c.] De Æsculapio vide Adnot. nostras ad lib. de Pallio cap. 1. n. 6. & Apol.

cap. 14. n. 209. ac c. 23. n. 361. De Iside infra lib. de Cor. milit. De Ioue Apolog. c. 10. n. 152. De Saturno demig. Apolog. eodem capite n. 159. 160. 161. & 162.

154. in vano, id est, idolo.] Vanum pro: idolo etiam accipitur ab interprete B. Hieronymo, l. Reg. 12. Nolite declinare post vana, quæ non proderunt vobis, neque erucit vos, quia vana sunt: pro eo quod ex Græca 70. addit, transfuit alter interpretis: Non declinetis post eos qui nihil sunt, qui perficiunt nihil, & non eruent, quia nihil sunt. Et rursum Act. 14. Annunciantes vobis, ab his vana conuerti ad Deū vnum, vbi Græcè est: Sed idem 70. addit, a (scilicet) eadem nempe vox quæ hic habetur. Videtur autem Auctor respicere ad illud 1. Corinth. 8. citatum supra c. 13. lib. de spect. Non quod idolum sit aliquid: pro quo vertit idē nositer interpretis: Scimus quia nihil est idolum in mundo; de quo etiam Auctor cap. sequentis, per eum quem scis nihil esse. Porro hoc argumentum Latini tractat B. Cyp. lib. de vanitate Idolorum, sine: Quod idola Diij nihil sint. Et Auctor Apolog. cap. 12. interra.

155. Nam & scriptura Deos nominat, sed adicit: suos, vel nationum.] Locos ad quos alludit, sed adicit, est separatim in Oeconomia methodica Concordantiā in Scripturæ Georgij Bulloci. Neque interim sola adiciunt prædicta vitur scripturæ, sed vocat Deos alienos, ægypti, tuos, meos, constiales, Gentium, quos ipsi adiciunt patres eorum, Amorrhæorum, Syria, Sidanis, ac Madamontium, terrarum, populorū, terre, filiorum Særi, Edom, regum Syria, Damasci, patrum suorum, opera manuum Iuda, quos fecisti, illorum, falsi, lignei, qui non vident, & nique muti, & qui natura non sunt Diij. Legimus autem cum Gagneo: Sicut Dauid; pro: Sic &c.

156. me Hercule.] Idem paulo post reddit: me Diū fidius, & deinde: per Herculem. Perij, autem idē pater ex his verbis Varrois lib. 4. de ling. Lat. sub idē (inquit) Dius fidius. Itaque inde eius perjuratum dictum, ut videatur diuum, id est, celum. Alius Galus Dius fidius dicebat, Diouis filius, ut Græci dicunt Castorem. Et purabant hunc esse Sancum ab Sabina lingua, & Herculem ab Græca. Super quo Leo Statius Dionysius (inquit) Aristoteli Græcè reddit, quod fidius Latine, in quo multi errarunt, qui id non animaluerunt, qui etiam legendum censet apud Onidium,

Querebam Nonas, Sancto fisione referentem,

An tibi Semo pater.

Nam Semonem eundem cum Sancto facit T. Livius lib. 2. quamquam interim fateatur in Inscriptione Romanæ: Semipatri Sancto. Atque adeo magis placet, ut supra legitur: me Hercule, sic etiā legatur: me Diū fidius pro eo quod alij: medius fidius. Nam est fides propositum id & videri, & significare Hæreticorum ramentum addit, quosdam existimare infurandum esse Diū (Herculis vepē) fidē. Cui accedis nositer Adnot. præ sententiā refutat dicens: accedente quorundam ignorantia, qui ignorat esse iusiurandum per Herculem.

157. Porro quid erat deieratio per eos deierati, &c.] Ita legitur cū Latinis, omīssa voce Ipsi, qui enim oporteret iuxta coiecturā Harrisij legere: Porro quid erat deieratio, si per eos deierati, quos deierasti, sed illud magis placet. Eodē autem modo dicitur Apolog. cap. 32. Demonas, id est, genios, adiurare debemus, nō deierare, ut illis honore diuinitatis asseremus. Similiter Lactantius Socrate deierate dicitur per eum & anserem. Ita enim accepimus antiquitus patres ex Varrone vbi supra. Quidam (inquit) uerant, sed non hunc (Dium fidium) deierare oportere; & apud

ex Donato in Terentium, qui interpretatur Deierare, per Deos iurare. Porro de Eieratione vide Adnot. nostras suprà lib. de Speculac. cap. 24. num. 185.

CAP. XXI.

158. Timiditatis est autè, quò te alius per Deos suos obligat iuratione, &c.] *Hinc capiti titulus deditur: Quòd idem sit, siue iures per Idola, siue per alios adiuratus adquiescas. Atque aded etià iuxta editionem Gagnei lego iures, pro eo quòd irrepserat: iuret. Siue autem legas: quanto securius in Dominum transferes responsionem tuam, siue ut Gagneus: ipsonem, perinde est.*

CAP. XXII.

159. Equè benedici per Deos nationum, &c.] *Nom est hinc huius capitis titulus: Quòd neque benedici per Deos nationum Christianus sustinere debeat. Legò autè: vt semper reiiciat immundà benedictionem, omisssa negatione non, quæ aliqui contrarium sonabat.*

160. vel coloniarum genium.] *De Geniis sic Tertull. suprà Apolog. c. 32. Nescitis genios demonas dici; cui similis est & paulo prolixior locus Lactantij l. 2. ibidem Adnot. nostris citatus n. 451. Eos singulis hominibus adtribui pater l. de Anima, ubi de iis latius. Atque quemadmodum Martinius l. 2. de nuptiis Mercurij & Philogij, dicit etiam populi Genio supplicasse Petres, ita videtur hic vsurpasse Auctor coloniarum Genium, qui colonis presit.*

161. negat enim quicquid dissimulat.] *Locus insignis còtra simulators, & quodammodo libellaticos huiusmodi in Belgio, qui excusari se credunt, si loco iuramenti, quòd contra fidem & religionem Catholicam exigitur, simulatione quapiam aliud prestent, longè dissimiles Eleazar, qui (vt habetur 2. Machab. 6.) Non arati nostræ (inquit) dignum est fingere, vt multi adolescentes arbitantes Eleazarum 90. annorum transisse ad vità alienigenarum, ut ipsi propter meam simulationem, & propter modicum corruptibilis vitæ tempus, decipiantur.*

CAP. XXIII.

162. Sed est quadam eiusmodi species in facto & in verbo, &c.] *Hic tractatur: Quòd neque scripto etiam iurare per Deos liceat.*

163. sub pignoris fiduciati.] *Etià hæc phrasis iuramentum est. Fiduciatos verò appellare videtur eos, qui pignus seu fiducià dedecant recepturi ubi soluisent. Fiducià enim acceptisse dicitur (vt interpretatur Boetius in Topica Ciceronis) cuiuscunque res aliqua ea lege mancipatur, vt mancipanti aliquando rem acciperet.*

164. iurati cauent.] *Item & istud iuramentum familiaris est: cauere, pro cautione syngrapha prestare, quòd ipsum bis terve hoc capite repetit.*

165. Prescribit Christus, non esse iurandū.] *Nò intelligere Auctorem omni iuramento simpliciter abstinentiam patet vel ex Apolog. c. 32. ubi: sed & iuramus (inquit) licet non per Genios Cælarū, ita per salutem cordis de qua iurandi formula ibidè latius n. 450. Deinde frequentiss. iureiurandi seu Sacramenti meminit, quòd in Baptismo prestatur, de quo Leiusdem tituli latius Tom. sequi. Sane itaque secundum huius capitis institutum intelligi istud debet. Videatur Chrysost. in cap. 5. Matth. ubi precipue iuramenta illa forensia coram ethnicis magistratibus improbat.*

166. Si (inquit) concupiscentia, &c.] *Quis ipsa hæc verba in scripturis reperire hætenus non potuerim, videtur mihi in compendium contraxisse istud Ecclesiasticum*

5. Ne sequaris in fortitudine tua concupiscentiam cordis tui, & ne dixeris: Quomodo potui, aut quis me subiciet propter facta mea? Deus enim vindicabit vindicabit. Aut potius illud sapientiarum adludit Matth. 5. Qui viderit mulierem ad concupiscendum eam, mœchatus est eam in corde suo.

167. operandi copiam.] *Operari hic accipitur pro elemosynam facere, quemadmodum & à B. Cypriano titulo libri: De opere & elemosynis, & alibi frequenter, de quo ibidem Adnot. nostrarum num. 4.*

CAP. XXIV.

168. Inter hos scopulos & sinus, &c.] *Epilogus totius huius libri hoc caput inscribitur. Videat autem Lector Prolegomena nostra de his Proverbialibus formulis: Inter scopulos & sinus, inter vada & freta nauigare.*

169. velificata spiritu Dei.] *Hæc vox Auctori nostro peculiaris, inter cetera efficit, vt Sixto Senensi assentiar, quòd Carmina illa Genesis & Sodoma, quæ à me post Morelium & Fabriciū B. Cypriano adscripta sunt Tom. 3. operum eius, Tertulliani sint, ubi legitur, quamquam satis obscurè.*

Qua spiritus igni est, velificauit apex. *Vritur eadè voce infra Tom. 3. lib. adu. Gnost. c. 1. Austro (inquit) & Africo fauuita velificat.*

170. irrespirabile deuoratis hypobrychiū.] *Etià de hoc latius inter Proverbialibus formulas, sicuti et de mox precedentibus: inenarrabile excussis profundum, & inextricabile impactis naufragiū. Atque vocem hypobrychium deriuauit à voce Greca ὑποβρυχίου, quòd submersum significat, ac si dicat, ipsam submergionem.*

171. quicumque fluctus eius offocant.] *Offocare, pro profocare vsurpat etiam Florus l. 2. cap. 11. Quis offocandas (inquit) inimicem fauces præbuisse.*

172. Propterea Spiritus sanctus consultantibus tunc Apostolis, &c.] *Alludit ad Constitutionem illà primam Apostolorum in Concilio Hierosolymitano Act. 15. Visum est Spiritui sancto & nobis, nihil ultra imponere vobis oneris (quòd hic Auctor vinculum & iugum dixit) quàm hæc necessaria, vt abstinereis vos ab immolatis simulacrorum, &c. hoc est enim quòd addit: vt Idololatriæ deuitandæ vacaremus.*

173. inculcanda est.] *Hic proprie rursum accipitur: inculcate, quum aliquando accipitur ab Auctore pro: conculcare.*

174. Viderimus enim si secundum Archetypum & coruus, &c. in Ecclesia erit.] *Illud: Viderimus, Tertullianicum & Cyprianicum est. Quòd quem Ironià sonet, hæc videtur Auctoris sententia: Si iura vt in Ecclesia sint secundum Archetypum (Isaie nempe 34.) coruus & miluus, id est, mali Catholici, & lupus & canis & serpens, id est, iuxta scripturas Matth. 7. Philipp. 3. & Luc. 10.) heretici quamdiu nondum publicati sunt, certè Idololatre in Archetypo non habentur. neque enim in Ecclesiam admitti sunt vquam ethnici Idololatre, quòd explicat Auctor, dum addit: Nullum animal in Idololatre figuratum est.*

175. Quod in arca non fuit, in Ecclesia non sit.] *Epiphonema istud prioribus longè est obscurius. Hoc interim velle videtur. Quum in arca Noë fuerint omnis generis animalia, munda septena & septena, immunda verò duo & duo; exclusi verò fuerint Idololatre omnes; consequitur vt quòd in Arca nò fuit, in Ecclesia non sit. Eam enim Ecclesia figuram gessisse tradit Auctor lib. de Baptismo, infra Tom. sequi, ubi de ea latius.*

- C**ONSIDERATO excessu Habitv muliebris tam in cultu, quam in ornatu, librum hunc Paræneticum scripsit Tertullianus.
- I. Primum autem docet lugere potius, pœnitere, & omni satisfactionis habitu ignominiam primi Eue delicti expiare, debere mulierem quam ornari, si ad mercedem respiciat quæ expectatur in cœlis.
- II. Deinde angelis desertoribus, qui & metallorum opera nudauerint, & incantationum vires prouulgauerint, & omnem curiositatem usque ad stellarum interpretationem desingnauerint, propriè & peculiariter adtribui debere omne instrumentum muliebris gloriæ, quibus tamen in lauacro renunciauimus.
- III. Quod quum ex libro Enoch comprobetur; eam scripturam, etsi in armarium Iudaicum non admittatur, fortasse quod non putauerint eam post cataclysmum saluam esse potuisse, tamen à Noë illius abnepote æquè potuisse in spiritu reformari, atque per Esdram omnium instrumentum Iudaicæ litteraturæ restauratum, maximè, quum etiam de Domino prædicarit, & apud Iudam Apostolum testimonium possideat.
- III. Porro etsi illis non imputetur, rerum tamen ipsarum cultum (seu mundum muliebrum) qui in auro & argento, & gemmis, & vestibus, consistit, ad ambitionem pertinere; ornamentum verò (quem immundum muliebrum conuenit dici) qui in cura capilli & cutis & carum partium corporis quæ oculos trahunt (de quo sequenti libro latius) ad prostitutionem.
- V. Auri verò & argenti, ac ferri & aris parem esse conditionem, & ex istis necessarias operas exhiberi rebus humanis.
- VI. Gemmas item non aliud esse quam aut lapillos & calculos, aut maris conchas, aut dentes que de frontibus draconum erui solitas, ut sic etiam de serpente cultior fiat mulier.
- VII. Hæc omnia sola raritate & peregrinitate gratiam possidere; quod apud Barbaros, & vernaculum est, aurum; & apud Parthos & Medos, gemmæ fastidio sint; apud Tyros etiam vilior sit purpura quam rubrica.
- VIII. Non placere quoque Deo colores, quos non ipse produxit; atque adeo intelligi à diabolo esse interpolatore naturæ, neque excusari quod materia ipsæ ex Deo sint, quum etiam res Dei Idololatria constet.
- IX. Denique ad ambitionem pertinere hæc omnia, quæ inde nomen habet, quod concupiscentia apud animum ambiente nascatur ad gloriæ votum.
- Ceterùm genuinum esse hunc Tertulliani sermone conuincit, quod libri de Spectaculo nominatim mentionem faciat. Imitantur autem illum ad verbum penè locis infra citatis BB. Cyprianus libris de Habit. & discipl. Virg. ac de bono Pudicitia, & Hieronymus in vita Pauli Eremitæ & Marcellæ, ac Epist. ad Letam. Meminerunt etiam Irenæus & Polirianus locis initio Apologetici citatis. Edidit verò primum ex cod. Althemiensi & Polirianiensi, cum Scholiis, deinde & cum Adnotationibus Rheimsiensi castigauit rursus ex Britannico Lelandi codice Gelenius. Nos denique iterum repurgauimus ex tribus Vaticanis MS. codicibus, & nostris quoque Adnotationibus auximus.